

Het Nederlands kloosterwezen (1795-1960)

Een veelzijdige verstandhouding met de moderniteit

Masterthesis Cultuurgeschiedenis

Student: Maarten Roos (3833321)

Begeleider: Dr. Jeroen Koch

Universiteit Utrecht

17 juni 2015

Totaal aantal woorden inhoud: 12.456

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
Hoofdstuk 1	8
Een historisch kader	8
1.1. Kloosterregels, abdijen en congregaties	8
1.2. De Reformatie in de Republiek.....	9
1.3. Beschermdde enclaves	11
1.4. De Verlichting en de Rooms-Katholieke Kerk	13
Hoofdstuk 2	16
Vallen en opstaan voor het katholicisme en kloosterwezen (1795-1848).....	16
2.1. De Bataafs-Franse tijd (1795-1813)	16
2.2. Koning Willem I (1813-1840): voortzetting Franse koers	17
2.3. Omslag onder koning Willem II (1840-1849).....	19
Hoofdstuk 3	21
Constitutionele en culturele garantie voor succes (1848-1917)	21
3.1. De Grondwet van 1848 en haar gevolgen	21
3.2. Anti-moderne houding van de Rooms-Katholieke Kerk.....	23
3.3. Groei van het Nederlands kloosterwezen.....	24
3.4. Rooms-Katholieke Kerk als volkskerk: de opperherder en zijn kudde	26
3.5. Asielzoekende kloosterlingen	28
3.6. De Rooms-Katholieke Kerk als ‘antimoderne moderniseerders’	29
Hoofdstuk 4	31
Bloei en ondergang (1917-1960).....	31
4.1. Nauwe betrokkenheid tussen kloosters en parochies	31
4.2. Katholiek onderwijs en de missie	32
4.3. Vernieuwingsdrift van de jaren 1960.....	33
4.4. Neergang van het kloosterwezen vanaf de jaren 1950	34
Conclusie.....	36
Bibliografie	40

Inleiding

In november 2014 verkocht de gemeente Eindhoven het voormalig Mariënhage-klooster voor één euro aan uitvaartonderneming DELA.¹ Dit nieuwsbericht van Omroep Brabant illustreert het uitsterven van de Nederlandse kloostergemeenschappen op dit moment. Volgens het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven (ENK) ligt de gemiddelde leeftijd van de huidige kloosterlingen rond de tachtig jaar en komen er vrijwel geen novicen (nieuwe kloosterlingen) meer bij.² Mede door deze constatering werkt het ENK sinds 2002 nauw samen met de nog circa honderd bestaande kloostergemeenschappen in Nederland om het roerend erfgoed (archiefmateriaal en objecten) blijvend binnen Nederland te behouden, te beheren en toegankelijk te stellen. Voor het onroerend erfgoed (de kloostergebouwen en het bijbehorende grondgebied) kijkt de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) naar de mogelijkheden voor herbestemming. Volgens een recent onderzoek verwacht de RCE dat de laatste kloostergemeenschappen in Nederland binnen afzienbare tijd vrijwel allemaal hun gebouwen zullen verlaten.³

De ontkerkelijking en het religieuze verval is voor vele wetenschappers een ontwikkeling sedert ten minste een eeuw en voor sommigen zelfs nog eeuwen langer. Zij scharen zich achter de zogenaamde ‘seculariseringsthese’. Religie zou volgens deze these om verscheidende redenen aan betekenis hebben ingeboet waarbij de opkomst van de Europese moderniteit vanaf de achttiende eeuw garant staat voor de secularisering van de samenleving. De Verlichting, industrialisatie, rationaliteit, verstedelijking, moderne wetenschap, vooruitgang en toenemende welvaart: het zijn allerlei elementen die onder moderniteit vallen en die door de seculariseringsthese worden gekoppeld aan het religieus verval. ‘Secularisation, it is traditionally argued, was the handmaiden of modernisation, pluralisation, urbanisation and Enlightenment rationality’⁴ schreef auteur Callum. G. Brown in zijn boek *The Death of Christian Britain. Understanding Secularisation 1800-2000* (2010).

Secularisatie is een complex begrip. De oorspronkelijke en enigszins beperkte omschrijving hiervan verwijst naar het ‘herleiden van de wereldse status’ van religieuze goederen of personen. Een ruimere interpretatie van secularisatie is dat religie in de samenleving aan betekenis inboet.

¹ H. Janssen, ‘Gemeente Eindhoven verkoopt Mariënhage-klooster voor één euro aan DELA’, (18 november 2014), <http://www.omroepbrabant.nl/?news/220124442/Gemeente+Eindhoven+verkoopt+Marienhage-klooster+voor+een+euro+aan+DELA.aspx> (03-05-2015 geraadpleegd).

² Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, ‘Over het Erfgoedcentrum’, <http://www.erfgoedklooster.nl/Erfgoedcentrum.html> (03-05-2015 geraadpleegd).

³ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), ‘Een toekomst voor kloosters. Handreiking voor het herbestemmen van kloostercomplexen’ (Amersfoort 2013) 5.

⁴ C.G. Brown, *The Death of Christian Britain. Understanding Secularisation 1800-2000* (Routledge 2010) 10.

André Cloots, hoogleraar filosofie aan de Katholieke Universiteit Leuven, is van mening dat Europa in de afgelopen eeuwen is gesecculariseerd omdat op den duur al de verschillende domeinen van de cultuur niet langer meer onder één groot overkoepelend domein (godsdienst) stonden. Terwijl in de Middeleeuwen nog alle domeinen van de cultuur werden beheerst door de godsdienst, gaan de verschillende domeinen geleidelijk hun eigen weg. De filosofie wordt gedomineerd door de rede, de wetenschap steunt op menselijke ervaring en wiskunde, de politiek wordt niet langer beïnvloed door goddelijke wetten maar door de wil van het volk, etc. Volgens Cloots staan al deze domeinen op den duur naast elkaar, met elk hun eigen principes, eigen logica en eigen criteria.⁵

Het verhaal van Cloots werd door de Duitse socioloog Max Weber (1864-1920) omschreven als de 'differentiatie van de cultuur', die voor Weber centraal stond in het concept van de moderniteit. Godsdienst, zo luidde vaak de consensus onder de wetenschappers, heeft in de moderne tijd een eigen plaats gekregen, los van de wereld van de politiek en de economie. De historicus Peter van Rooden vindt deze redenering 'heel merkwaardig'. In de inleiding van zijn boek *Religieuze Regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland, 1570-1990* (1996) schrijft Van Rooden: 'Over moderniteit wordt altijd gesproken door haar tegenover godsdienst te stellen. Deze voorstelling is diep verankerd in allerlei algemeen aanvaarde noties, manieren van spreken en zinswendingen.'⁶ Deze tegenstelling tussen moderniteit en religie, klopt niet. Van Rooden is van mening dat ze niet berust op serieus onderzoek of nuchtere reflectie.

Inmiddels is de seculariseringsthese grotendeels onbruikbaar verklaard door wetenschappers. Elk land heeft door de eeuwen heen andere ontwikkelingen doorgemaakt en heeft daardoor een eigen verhaal. Van Rooden schrijft bijvoorbeeld in zijn boek dat 'men met goede redenen [kan] verdedigen dat godsdienst tussen ongeveer 1880 en 1970 in de Nederlandse samenleving van groter maatschappelijk en politiek belang was dan ooit het geval was geweest.'⁷ Andere Europese landen verschillen onderling ook: Engeland bleef tot de jaren 1960 door-en-door religieus, terwijl Frankrijk en Duitsland al een ruime aanloop van (radicale) elementen van secularisatie kenden. Bovendien verschillen de ontwikkelingen in Frankrijk en Duitsland ook weer. Kortom: voor Europa geldt geen overkoepelend seculariseringsverhaal. Op mondiaal niveau maken de Verenigde Staten de seculariseringsthese tevens onbruikbaar. Ook hier is de moderniteit – zoals pluraliteit en verstedelijking – doorgedrongen in de samenleving. Hoewel de

⁵ A. Cloots, 'Het Christendom en de onttoveren van de wereld. De religieuze wortels van het moderne denken bij Marcel Gauchet', in: S. Latré en G. Vanheeswijck (red.), *Radicale secularisatie? Tien hedendaagse filosofen over religie en moderniteit* (Kalmthout 2013) 107.

⁶ P. van Rooden, *Religieuze regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland, 1570-1990* (Amsterdam 1996) 10-11.

⁷ *Ibidem*, 10.

these onder deze omstandigheden een vermindering van religiositeit voorspelt, is er in de Verenigde Staten juist sprake van toenemende religiositeit.⁸

De verhouding tussen de moderniteit en het Nederlands kloosterwezen vormt het uitgangspunt van mijn onderzoek. Hierin focus ik me op het Nederlands kloosterwezen. Aan het begin van de negentiende eeuw – volgens een telling uit 1813 – waren er alleen in het huidige Noord-Brabant ongeveer vierhonderd kloosterlingen.⁹ Halverwege de twintigste eeuw – volgens een telling uit 1960 – was het aantal kloosterlingen gestegen naar ruim vijfenveertigduizend.¹⁰ Op basis van deze gegevens is het aannemelijk om voor het Nederlands kloosterwezen de seculariseringstheorie als ‘problematisch’ te omschrijven. Het is tevens aannemelijk om te constateren dat de negentiende eeuw te maken heeft gehad met ontwikkelingen die de bloei van het kloosterwezen kunnen verklaren.

Na de Franse inval in 1795 kreeg Nederland met nieuwe ontwikkelingen te maken. Met name door de komst van Napoleon kwam Nederland (verder) in aanraking met de verlichtingsidealen. Dit onderzoek neemt het jaar 1795 als beginpunt in het bestuderen naar de verhouding tussen moderniteit en religie. Het Nederlands kloosterwezen was op haar hoogtepunt rond het jaar 1960. Voor sommige historici begint er rond dat jaartal weer een nieuw hoofdstuk voor het kloosterwezen nadat de neergang is ingezet. Mijn interesse gaat juist uit naar de verklaringen voor de opbloei van het Nederlands kloosterwezen, in de periode waarin de moderniteit alsmear meer aanwezig was. Op basis hiervan luidt mijn onderzoeksvraag: hoe kunnen we de bloei van het Nederlands kloosterwezen verklaren in de periode 1795-1960?

Vrijwel altijd hebben de ontwikkelingen van de Rooms-Katholieke Kerk een bepaalde doorwerking in het kloosterwezen. Vandaar dat er in dit onderzoek steeds weer een afwisseling wordt gemaakt van ontwikkelingen uit de Rooms-Katholieke Kerk en het Nederlands kloosterwezen. Uiteindelijk blijft dat laatste element de focus: alle ontwikkelingen die in dit onderzoek ter sprake komen, bepalen in zekere mate de omstandigheden voor het Nederlands kloosterwezen. Regelmatig zullen dat ook ontwikkelingen buiten Nederland zijn.

In het eerste hoofdstuk focus ik me op de ontwikkelingen in de voorgeschiedenis, zowel binnen Nederland (vanaf de Reformatie) als daarbuiten. Het hoofdstuk vormt een vertrekpunt voor het verdere verloop van dit onderzoek. Een toelichting over het klooster/leven en over de verschillen tussen kloosters onderling schetst tevens meer duidelijkheid in hoeverre de kloosters

⁸ Brown, *The Death of Christian Britain*, 10.

⁹ Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, ‘Geschiedenis van het Nederlandse kloosterleven’, <http://www.Erfgoedkloosterleven.nl/kloosterleven/geschiedenis.html> (03-05-2015 geraadpleegd).

¹⁰ *Ibidem*.

een rol speelden in de samenleving. Onder welke omstandigheden ging het Nederlands kloosterwezen de negentiende eeuw in?

De eerste helft van de negentiende eeuw zal ik bespreken in het tweede hoofdstuk. Dit hoofdstuk gaat van start met de Bataafs-Franse periode (1795-1813). Met name de komst van Napoleon bracht gevolgen met zich mee voor het Nederlands kloosterwezen. Welke ontwikkelingen brachten de Fransen in Nederland op gang? Welke 'naweeën' hiervan waren aanwezig toen Willem I de troon besteeg? Bracht de troonbestijging in 1840 van Willem II verandering?

Het accent van dit onderzoek bevindt zich in het derde hoofdstuk. Hier staat met name de tweede helft van de negentiende eeuw centraal. Ik probeer de constitutionele en culturele voorwaarden voor de kloosterbloei hier uiteen te zetten. De ontwikkelingen van de Rooms-Katholieke Kerk met betrekking tot de moderniteit worden hier nauwkeurig weergegeven. De reden dat ik dit doe, is omdat ik hiermee het religieus en cultureel klimaat wil omschrijven waarin de katholieken in Nederland (maar ook elders in Europa) zich bevonden. Welke gevolgen ondervonden de kloosters hiervan?

In het laatste hoofdstuk staat de eerste helft van de twintigste eeuw centraal. Hier probeer ik voort te borduren op de ontwikkelingen uit het derde hoofdstuk waarin de nauwe band tussen het katholicisme (parochies) en de kloosters wordt benadrukt. De verhouding tussen de moderniteit en het katholicisme uit deze tijdsperiode vraagt om andere verklaringen. De neergang van het kloosterwezen komt vanaf de jaren 1960 sterk op gang maar ik probeer aan het eind van dit hoofdstuk nog de ontwikkelingen toe te lichten van een aantal decennia eerder.

Dit onderzoek is een resultaat van een ruime maar doelgerichte bronnenselectie. Allereerst heeft de wetenschappelijke literatuur mij kunnen voorzien van een theoretisch kader. Dit betreft met name de relatie tussen moderniteit en religie. Vanuit hier kon ik gericht zoeken naar literatuur over het kloosterwezen. De literatuur over het kloosterwezen in het algemeen is omvangrijk. Er bestaat echter vrijwel geen literatuur die het Nederlands kloosterwezen van A tot Z behandelt, met name met betrekking tot datgene waar ik me in dit onderzoek op focus: de verhouding tussen moderniteit, secularisatie en religie in de negentiende en twintigste eeuw. Desalniettemin: dit was in alle eerlijkheid een behoorlijke maar interessante zoektocht.

Daarnaast hecht ik in dit onderzoek belang aan de primaire bronnen. Het Nationaal Archief in Den Haag en het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven in Sint-Agatha boden mij die mogelijkheid optimaal. Zij konden mij voorzien van gegevens over het aantal kloosters en kloosterlingen. Bovendien kon ik in deze archieven me meer verdiepen in de staatsbesluiten die

genomen werden over Nederlandse kloosters. In de secundaire literatuur worden deze staatsbesluiten weliswaar genoemd, maar worden de verklaringen hierover (en bijvoorbeeld ook de voorafgaande briefwisselingen) vrijwel altijd achterwege gelaten. Juist deze archiefstukken brachten me meer inzicht in het verloop van het kloosterverleden in Nederland.

Hoofdstuk 1

Een historisch kader

1.1. Kloosterregels, abdijen en congregaties

De voornaamste categorieën om de verschillende kloosterlingen in te delen zijn de vorm van het kloosterleven (de kloosterregels) en de kloostergemeenschap. Aanvankelijk volgden de eerste kloosterlingen in Nederland – de benedictijnen en cisterciënzers – bij hun intreding tot het kloosterwezen de regel van Benedictus (*Regulari Benedicti*). Dit zijn de kloosterregels van de heilige Benedictus van Nursia (480-547). De novicen maken voorafgaand aan hun kloostergelofte allereerst een proefperiode door. Na voltooiing daarvan en met goedkeuring van de kloostergemeenschap leggen de novicen de eeuwige gelofte van armoede, gehoorzaamheid en kuisheid af. De vormgeving daarvan verschilt in de praktijk per kloostergemeenschap.

Benedictus verdeelde het etmaal in drie delen: acht uur bidden, acht uur werken en acht uur rusten. Op die manier was een religieus leven gewijd aan gebed, studie en stilte, kortom: gericht op contemplatie. De term ‘contemplatie’ stamt af van het Latijnse woord *contemplatio* en betekent letterlijk ‘het scheiden van iets uit zijn omgeving’. De regel van Benedictus schrijft voor dat religieuzen niet het klooster mogen verlaten (*stabilitas loci*) zodat zij een religieus leven kunnen leiden dat volledig gewijd is aan God. Kloosters groeiden hierdoor uit tot kleine dorpjes (abdijen) die volledig zelfvoorzienend waren met een eigen bakkerij, smederij, kleermakerij, etc. Rond 1500 was in Den Bosch één derde van de grond in handen van abdijkloosters, die bovendien geen belasting betaalden.¹¹

Het contemplatieve karakter van een klooster – een ‘huis met een slot’ – spreekt met name door hedendaagse publicaties en tv-programma’s vaak meer tot de verbeelding dan de kloosters die een actieve rol in de samenleving spelen. De kloosterlingen hiervan verrichten taken in het onderwijs, zieken- en armenzorg. In 2008 werden twee kloosterzusters – Hildegard Schoffelmeer (83) en Paula Copray – geïnterviewd door het dagblad *Trouw*. Zij vonden het beeld dat de media schetsen van kloosterlingen ‘ergerlijk eenzijdig’. Zuster Hildegard: ‘In elke inleiding op een programma over kloosterlingen wordt weer datzelfde stereotiepe beeld herhaald: mensen die God zochten en wilden dienen, trokken zich terug uit de wereld en gingen in de woestijn wonen. (...) Het gaat nooit over de actieve ordes, die bidden combineren met werken in

¹¹ J. van het Hof, ‘Kloosters in Nederland’, *Vitruvius* 3 (2008) 21.

onderwijs, zorg en missie.¹² Beide zusters benadrukken dat er in verhouding veel meer actieve kloosters bestaan dan contemplatieve. Dat klopt: vanaf de dertiende eeuw (met de opkomst van de steden) nam het aantal actieve kloosters in Nederland toe. Deze actieve kloosters worden congregaties genoemd en leggen vaak verantwoording af aan de bisschoppen.¹³ Met de opkomst van de congregaties namen ook de onderlinge verschillen tussen kloosters toe: zij volgden de regels van bijvoorbeeld Augustinus, Franciscus, Norbertus en Dominicus. De reguliere kanunniken bijvoorbeeld, die zich hielden aan de regel van Augustinus, kregen vanaf de dertiende eeuw een rol in de zielzorg van de parochies. De franciscanen en dominicanen behoorden tot de bedelorden waar zij – met nadruk op het armoede-ideaal – zich toelegden op de zielzorg en onderwijs. Congregaties bevonden zich, in tegenstelling tot de contemplatieve abdijen, midden in de stad en in de samenleving. Volgens een schatting heeft Nederland in de Middeleeuwen ongeveer zevenhonderd kloosters gekend.¹⁴ De kloosterregels bepaalden uiteindelijk de aard van levenswijze en de mate van contemplatie.

1.2. De Reformatie in de Republiek

In de secundaire literatuur wordt veelal geschreven dat de Reformatie het startpunt werd van de ondergang van het Nederlands kloosterwezen. Toch zien we al eerder een negatief beeld over ‘papen’ en nonnen. Er verschenen vóór de Reformatie in toenemende mate geschriften op de markt waarin felle kritiek werd geleverd op de onkuisheid en schijnheiligheid van de clerus en op weinig vrome praktijken in vrouwenkloosters.¹⁵ Een voorbeeld hiervan was het werk van Marnix van Sint-Aldegonde - *Den Byencorff der H. Roomsche Kercke* (1569) – dat in de zeventiende eeuw dertig verschillende uitgaven telde. Daarnaast vonden erotische romans vanuit het buitenland gemakkelijk hun weg in de Republiek omdat de censuur ze hier ongemoeid liet.¹⁶ De algemene boodschap die de lezer meekrijgt bij vrijwel alle romans is dat de onkuisheid bij kloosterlingen onnatuurlijk is en daarom altijd wel tot misstanden moet leiden. Het beklemtonen van de immoraliteit van kloosterlingen paste bovendien vanaf de zestiende eeuw goed in de strijd tegen het pausdom en het katholicisme.¹⁷

¹² C. van Limpt, ‘Zusters accepteren hun tijdelijkheid’, *dagblad Trouw*, 8 januari 2008, 6. Zie het volledig artikel op: <http://www.trouw.nl/tr/nl/4512/Cultuur/article/detail/1636264/2008/01/08/Zusters-accepteren-hun-tijdelijkheid.dhtml> (geraadpleegd op 26-05-2015).

¹³ Van het Hof, ‘Kloosters in Nederland’, 18.

¹⁴ E.M. Dolné, ‘Contemplatie Orden en Congregaties’, in: D. Nicolaisen, *Een veelkleurig habijt. Kloosters in Nijmegen in de 19e en 20e eeuw* (Den Haag 1989) 102.

¹⁵ A. van de Sande, ‘Decadente monniken en nonnen. Aard en functie van een antipapistisch motief (ca. 1500-1853)’, in: M. Monteiro e.a., *De dynamiek van religie en cultuur. Geschiedenis van het Nederlands katholicisme* (Kampen 1993) 242.

¹⁶ *Ibidem*, 246.

¹⁷ *Ibidem*, 244.

Het negatief beeld over kloosters bleef niet beperkt tot antimonastieke geschriften en spotprenten. De Nederlandse Opstand (1568-1648) zorgde voor de ondergang van vrijwel alle kloosters in Nederland. Confiscaties van kloostergebouwen en inboedels vonden massaal plaats en met name in het begin van de Opstand werd er met harde hand verzet gepleegd tegen het kloosterwezen. Zo verwoestten de geuzen de abdijen van Egmond (1573), Loosduinen (1574) en Rijnsburg (1574). Een aantal kloosterlingen werd in deze jaren vermoord, zoals de monniken die tegenwoordig bekend staan als de 'martelaren van Gorkum' (1572).¹⁸ Handschriften en boeken van monniken vormden veelal het begin van stedelijke en universitaire collecties. Hiermee verplaatste de wetenschap zich van de kloosters naar de universiteiten.¹⁹

Met de Unie van Utrecht (23 januari 1579) leken betere tijden aan te breken voor kloosters. Onder artikel 13 werd allereerst de godsdienstvrijheid vastgelegd waarbij 'yder particulier in syn religie vrij sal mogen blijven ende dat men nyemant ter cause van de religie sal mogen achterhalen oft ondersoecken'. De artikelen 14 en 15 van de Unie van Utrecht waren zelfs volledig gewijd aan de bescherming van kloostergemeenschappen, met name de gemeenschappen die uit de gewesten Zeeland en Holland waren gevlucht. De weggejaagde kloosterlingen werden hier op papier verzekerd van een 'behoorlijcke alimentatie', een jaarlijks bedrag voor hun levensonderhoud. Aan de nog bestaande kloosterlingen en novicen werd 'vrijheyte ende liberteyt van religie ende oick van clederen ende habyt' gewaarborgd.

De Unie van Utrecht leek op papier een uitkomst te bieden voor de getroffen kloosters en kloosterlingen, maar om met de woorden van Enno van Gelder te spreken: 'zoveel vrijheid en gelijkberechtiging was echter in het voorjaar van 1579 ook in de Nederlanden in de praktijk nog niet aanvaardbaar'.²⁰ De godsdienstvrijheid betekende geen vrijheid van eredienst voor katholieken en kloosterlingen, met als gevolg dat nagenoeg alle katholieke gebouwen en kloosters alsnog in handen kwamen van de calvinisten. Desondanks bleef het kerkelijk leven en het kloosterleven wel mogelijk (weliswaar in het verborgene) in schuil- en schuurkerken. Aan de buitenkant waren deze gebouwen niet als kerk of klooster herkenbaar, maar vaak was het wel alom bekend dat de katholieke godsdienst werd behouden. De overheid kneep een oogje dicht tegen betaling van zogeheten recognitiegelden.²¹

¹⁸ M. Arendsen en O.S. Lankhorst, *Langs kloosters in Noord-Brabant. De oudste kloosters van Nederland* (Cuijk 2011) 9.

¹⁹ Lankhorst, 'Kloosterleven in Nederland door de eeuwen heen', in: M. Arendsen e.a., *Klooster Sint Aegten. Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven* (Boxtel 2008) 28.

²⁰ E. Van Gelder, *Vrijheid en onvrijheid in de Republiek. Geschiedenis der drukpers en godsdienst van 1572 tot 1798* (Haarlem 1947) 129.

²¹ P. de Coninck, *Een les uit Pruisen. Nederland en de Kulturkampf 1870-1880* (Hilversum 2005) 31.

Ondanks de ‘tolerantie’ was er vanuit de overheid echter voortdurend een enorme afkeer en angst tegen het katholicisme en kloosterleven. Bijna twee jaar na de Unie van Utrecht werd op 20 december 1581 het allereerste officiële plakkaat tegen de katholieken vervaardigd. Hierin werden alle godsdienstige samenkomsten, zowel in de steden als op het platteland en in particuliere huizen, aan de katholieken verboden en werd het Nederlands kloosterwezen hiermee nagenoeg onmogelijk gemaakt. In het plakkaat werd onder andere vastgelegd:

(...) omme te gebruyken eenige Pauselijcke exexercitien, als Missen, Prediken, Doopen en andersints, waardoor ligtelijck eenige onrust en oproer soude mogen rysen, ende eenige heymelijcke verstant met den Vyandt gehouden, ende listige aenslagen souden mogen te wegen gebraght worden, en alwaert de selve exercitien niet met groote t’samenkomsten en geschieden, nochtans strecken soude niet alleen tot schandale ende ergernisse van de Gemeente, maer oock tot nadeel van de gemeene saecke, Soo ist, dat wy, omme alle swarigheden die daer uyt insgelijkcks souden mogen rysen, te voorkomen, alle sulcke vergaderingen en t’samenkomsten wederomme wel ernstelijck verboden hebben, en verbieden by desen, het zy heymelijck of openbaer (...) ²²

Het plakkaat verbood tevens katholieke scholen, het verspreiden van katholieke geschriften en het op straat dragen van geestelijke kleding. De pijen en habijten mochten niet langer in het straatbeeld zichtbaar zijn om hiermee ‘grote argernissen’ en ‘oproer binnen eenige Plaetsen’ te voorkomen. De toezeggingen in de Unie van Utrecht ten gunste van kloosterlingen betekenden in de praktijk weinig maar werden na amper twee jaar ook op papier weer volledig ongedaan gemaakt met het plakkaat van 20 december 1581. Er volgden nog meerdere plakكاتen (zoals in 1636 en 1641) om het Nederlands kloosterleven onmogelijk te maken. Hoewel de daadwerkelijke uitvoering van alle plakكاتen niet altijd zo heel streng was als de letter deed geloven, werd het religieuze klimaat voor Nederlandse kloostergemeenschappen grimmig en nagenoeg onleefbaar.

1.3. Beschermden enclaves

Ten gevolge van confiscatie, bruto geweld en plakكاتen waren rond 1600 vrijwel alle kloosters in Nederland verdwenen. Alleen het klooster in Sint-Agatha (onder Nijmegen) overleefde in protestants gebied de zestiende eeuw en kreeg ook daarna bijzondere bescherming van de Prinsen van Oranje. Ondanks de vele plakكاتen en de afkeer van kloosterlingen, was een kloosterleven in de zeventiende en achttiende eeuw niet onmogelijk. Vele kloosterlingen kozen in deze eeuwen voor een alternatieve vorm. Het bekendste voorbeeld is het aantal begijnen

²² Van Gelder, *Vrijheid en onvrijheid in de Republiek*, 91-92. Op deze twee pagina’s is het volledige plakkaat van 20 december 1581 terug te vinden.

(ongeveer vijfduizend) aan het eind van de zeventiende eeuw: vrouwen die formeel geen kloosterlingen waren, maar hun dagindeling nauwelijks lieten afwijken van de dagorde van een klooster. Zij woonden alleen of in groepjes en verrichtten de klassieke taken van kloosterlingen in het onderwijs, zieken- en armenzorg.

Behalve het klooster in Sint-Agatha bestonden er volgens een telling uit 1813 nog veertien andere kloosters in Nederland. Tien daarvan bevonden zich in de vier zogenaamde ‘katholieke enclaves’: de Baronie van Boxmeer, Land van Ravenstein, Graafschap Megen en Commanderiej Gemert. Dit waren grondgebieden uit het oostelijk deel van Brabant die van oudsher zelfstandig waren en niet onder de rechtsmacht vielen van de (protestante) Staten-Generaal. Het bezitsrecht van deze gebieden ging veelal terug tot de twaalfde eeuw en werd binnen families vererfd. De vier grondgebieden vormden als het ware miniatuurstaatjes, ingeklemd binnen het territorium van de Republiek der Verenigde Nederlanden. De plakkaten tegen de katholieke eredienst en het kloosterleven waren hier niet van toepassing en met die bescherming dienden de enclaves als toevluchtsoorden voor gevluchte kloosterlingen.²³ Tabel 1.0 geeft weer dat er tussen 1640 en 1732 vele kloostergemeenschappen zich konden vestigen in deze beschermde gebieden.

Tabel 1.0. Kloosters in de beschermde enclaves in 1813. Bron: Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven.

Enclave	Plaats	Kloostergemeenschap	Stichtingsjaar
Baronie van Boxmeer	Boxmeer	Karmelietessen (vanuit Vilvoorde)	1672
	Boxmeer	Karmelieten (vanuit Antwerpen)	1653
Land van Ravenstein	Deursen	Kanunnikessen (vanuit Windesheim)	1732
	Uden	Birgittinessen (vanuit Rosmalen)	1713
	Uden	Kruisheren (vanuit Schijndel)	1636
	Velp	Kapucijnen (vanuit Grave)	1640
Graafschap Megen	Megen	Clarissen (vanuit Boxtel)	1720
	Megen	Franciscanen (vanuit Den Bosch)	1629
	Haren	Penitenten	1501
Commanderiej Gemert	Boekel	Penitenten	1723

In tabel 1.1 staan de vijf overige Nederlandse kloosters. Het klooster in Sint-Agatha had een bijzondere bescherming van de Prinsen van Oranje. De overige kloosters zijn min of meer in het verborgene ontstaan (veelal in particuliere huizen) maar werden wel alom herkend als een klooster en onder betaling oogluikend toegestaan. Het is belangrijk om op te merken dat deze kloosters binnen de rechtsmacht van de Staten-Generaal vielen en dus niet dezelfde bescherming

²³ Arendsen en Lankhorst, *Langs kloosters in Noordoost-Brabant*, 11.

hadden als de tien overige kloosters in de vier katholieke enclaves. De schatting is dat in 1813 bij de vijftien nog bestaande Nederlandse kloosters ongeveer vierhonderd kloosterlingen waren.²⁴

Tabel 1.1. Overige kloosters in Nederland in 1813. Bron: *De Kloosters in Nederland* (1863)

Plaats	Kloostergemeenschap	Stichtingsjaar
Sint-Agatha	Kruisheren	1371
Oosterhout	Norbertijnen	1637
Oirschot	Franciscanessen	1797
Dongen	Franciscanen	1801
Sint-Oedenrode	Augustinessen	1801

1.4. De Verlichting en de Rooms-Katholieke Kerk

In de achttiende eeuw kwam in Europa het kritische denken van de verlichte filosofen en intellectuelen op gang, waar de Europese staatshoofden ook door geïnspireerd raakten. De Rooms-Katholieke Kerk en de kloostergemeenschappen ondervonden hier de gevolgen van. Het pausdom veroordeelde de Verlichting: het was namelijk een directe aantasting op het kerkelijk leergezag en het gezagvolle spreken van de Rooms-Katholieke traditie.²⁵ Volgens het pausdom rechtvaardigden beide elementen hun monopolie in de bepaling van de waarheid. De verlichte denkers en de wetenschappen daarentegen verzetten zich tegenover die ‘vanzelfsprekende’ waarheidsclaim van de pausen en toetsten de waarheid op basis van het eigen, kritische en onafhankelijke gebruik van de rede. De strubbelingen tussen de pausen en de verlichte denkers hadden met name betrekking op wie het hoogste gezag had in de waarheidsvinding. Volgens Peter Nissen – hoogleraar Cultuurgeschiedenis in de religiositeit aan de Radboud Universiteit Nijmegen – was het conflict tussen de pausen en de verlichte denkers daarmee uiteindelijk vooral een gehoorzaamheidskwestie. Het debat ging niet primair over de inhoud van de waarheid, maar wie mocht bepalen wat waarheid is.²⁶

Religie werd een belangrijk onderwerp van discussie onder de verlichte denkers. Volgens de historicus James Sheehan betekende dat echter niet dat religie per definitie moest worden uitgebannen. Religie werd daarentegen ‘a matter of the greatest importance’ onder de verlichte denkers.²⁷ Europese staatshoofden – met Frederik de Grote, Napoleon en Jozef II als voorbeelden – gingen vanuit de verlichtingsidealen in toenemende mate gezag tonen in het religieuze leven

²⁴ Nationaal Archief Den Haag (NA), Algemene Staatssecretarie, nummer toegang 2.02.01, inventarisnummer 40, 2 september 1814 (correspondentienummer 50).

²⁵ P. Nissen, ‘Nieuwe wereldbeelden, nieuwe gezagsverhoudingen. De pausen en hun moeizame verhouding met wetenschap en verlichting’, in: F.W. Lantink en J. Koch (red.), *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012) 224.

²⁶ Ibidem, 238.

²⁷ J. Sheehan, ‘Culture’, in: T.C.W. Blanning, *The Nineteenth Century* (Oxford 2000) 132.

van hun volk. Zo schreef Jozef II in zijn regeerperiode meer dan zesduizend edicten die ordening moesten geven in de (religieuze) samenleving. Het gezag van het pausdom en de kerkelijke instituties moesten het daarbij ontgelden. Het kritisch en (met name) zelfstandig oordelen was volgens de verlichte denkers noodzakelijk om te ontwaken uit de slaap van de gehoorzaamheid aan het pausdom.²⁸

Het verlichte denken was vanaf de achttiende eeuw dus ook aanwezig onder de Europese staatshoofden. Met hun verlichte besluitvormingen ondervond het kloosterwezen directe gevolgen. Een bekend voorbeeld was Jozef II (1741-1790). Als katholiek keizer en verlicht despoot van het Heilige Roomse Rijk (vanaf 1765) en Oostenrijk (vanaf 1780) was hij vastbesloten om rationeel en verlicht te regeren. Het kloosterwezen in Oostenrijk ondervond directe gevolgen van zijn rationele en verlichte heerschappij. In 1781 besloot Jozef II met een zelfgeschreven edict dat het Oostenrijkse parochiesysteem opnieuw ingedeeld moest worden. Jozef II juichte parochies erg toe: het waren in zijn ogen namelijk nuttige gemeenschappen waarin de parochieleden voor elkaar zorgden in de ziekenzorg, de opvang en het onderwijs. Om een nieuw parochiesysteem te realiseren, richtte Jozef II een centraal religieus fonds op om daarmee nieuwe parochies te stichten. Het geld dat hij hiervoor nodig had, bracht hij bijeen door vele 'nutteloze' contemplatieve kloosters te sluiten. Vele plaatsen in Oostenrijk werden gedomineerd door immens rijke kloosters, waar de monniken in de ogen van Jozef II leefden als vorsten. Dat moest veranderen: van de ruim tweeduizend kloosters liet er hij dertienhonderd meteen sluiten.²⁹

Een ander voorbeeld waarvan het kloosterwezen directe gevolgen ondervond, was de bisschoppelijke synode in Pistoia (1786) onder leiding van bisschop Scipio de Ricci en aangestuurd door Leopold II, groothertog van Toscane (1765-1790). De Ricci werd door Leopold II benoemd tot bisschop van Pistoia en Prato en werd omschreven als een extremist. Hij had een hekel aan Rome, de paus en de curie. In de synode werd onder andere bepaald dat alle kloosters werden geplaatst onder direct toezicht van de lokale bisschop, ongeacht enige pauselijke privileges of vrijstellingen. Een permanente toewijding tot God in het klooster werd voor mannen verboden en voor vrouwen alleen toegestaan zodra zij hun vruchtbaarheid verloren.³⁰ Pius VI (1775-1799) verbood deze maatregelen in de bul *Auctorem Fidei* (1794).

De bul van Pius VI had geen gevolgen en kon dus niet voorkomen dat het kloosterwezen in Toscane werd aangetast. De historicus Eamon Duffy schrijft in *Saints & Sinners. A history of the popes* (1997): 'By the 1780s, every Catholic state in Europe wanted to reduce the Pope to a

²⁸ Nissen, 'Nieuwe wereldbeelden, nieuwe gezagsverhoudingen', 233.

²⁹ R. Collins, *Keepers of the Keys of Heaven, A History of the papacy* (New York 2009) 387.

³⁰ E. Duffy, *Saint & Sinners. A history of the popes* (New Haven 1997) 249-250.

ceremonial figurehead, and most had succeeded.’³¹ Het is belang om op te merken dat het gezagsverlies dat Pius VI hier leed, eerder een regel dan uitzondering was. De allesoverheersende positie van de paus in de Rooms-Katholieke Kerk is pas een ontwikkeling uit de negentiende eeuw. Tot die tijd hadden de bisschoppen – zoals bisschop De Ricci van Pistoia en Prato – vaak nog de doorslaggevende stem.³²

De Franse Revolutie bracht het pausdom tot een dieptepunt waarbij Pius VI overleed in Franse gevangenschap. Het *Directoire* (het Franse bestuur van 1795 tot 1799) noemde hem destijds de allerlaatste paus in de historie van de Rooms-Katholieke Kerk.³³ Dat leek iets te voorbarig, want Pius VI werd opgevolgd door Pius VII (1800-1823). Net als zijn voorganger raakte Pius VII in gevangenschap in Frankrijk (tussen 1809 en 1813) na een heftig conflict met Napoleon. ‘De Franse Revolutie heeft de wereld meer veranderd dan de Zondvloed’, schreef de pauselijke staatssecretaris kardinaal Ercole Consalvi in maart 1815.³⁴

³¹ Duffy, *Saint & Sinners. A history of the popes*, 250.

³² F.W. Lantink en J. Koch, ‘Inleiding’, in: *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012) 8-9.

³³ J.P. de Valk, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme 1815-1940* (Nijmegen 1998) 123.

³⁴ *Ibidem*, 75.

Hoofdstuk 2

Vallen en opstaan voor het katholicisme en kloosterwezen (1795-1848)

2.1. De Bataafs-Franse tijd (1795-1813)

De jaren waarin Nederland onder Franse invloed stond, zorgde voor verandering met betrekking tot godsdienstige zaken. Op 5 augustus 1796 besloot de Nationale Vergadering (het parlement van de Bataafse Republiek) tot een gelijkstelling van alle religies en belijders: '(...) geen bevoorrechte noch heerschende kerk in Nederland kan of zal meer geduld worden.'³⁵ De Fransen brachten dus de godsdienstvrijheid naar Nederland: katholieken mochten voortaan weer openlijk hun geloof belijden. Bovendien konden katholieken als gevolg van een Staatsregeling uit 1798 aanspraak maken op teruggave van kerkgebouwen die de gereformeerde kerk had toegeëigend.

De godsdienstige veranderingen brachten echter verwarring met zich mee voor het Nederlands kloosterwezen. Hoewel de besluiten van 1796 en 1798 weer een zichtbaar kloosterleven mogelijk maakten – er was immers godsdienstvrijheid en een garantie op teruggave van gebouwen – werd er met de komst van Napoleon een radicaal beleid gevoerd tegenover de kloosters. De belangrijkste maatregel die Napoleon nam voor het Nederlands kloosterwezen was het decreet van 3 januari 1812. Op basis van dat decreet mochten alleen de nog bestaande kloosters blijven bestaan die zich aan *nuttige* zaken als armenzorg en verpleging wijdden.³⁶ Deze actieve kloosters droegen bij tot de stabiliteit van de maatschappelijke orde door, kosteloos voor de staat, de scherpste randjes af te slijpen van de sociale ongelijkheid.³⁷ Alle overige nog bestaande contemplatieve kloosters waren van 'geen algemeen nut' en moesten verdwijnen. Het werd hen verboden om novicen aan te nemen. Zodoende zouden deze contemplatieve kloosters uiteindelijk uitsterven. De katholieke enclaves, die eeuwenlang bescherming boden tegen de antimonastieke maatregelen, verloren hun beschermende status. Zij werden al op 5 januari 1800 verkocht aan Frankrijk en toegevoegd aan het Departement Brabant.³⁸ Met de komst van Napoleon vreesden de Nederlandse kloosterlingen het ergste. Een aantal jaren eerder bezorgden de Franse inval en uiteindelijk de vrede van Lunéville (1801) voor de linker Rijnsoever een confiscatie van tweeëntwintig bisdommen, tachtig abdijen en achthonderd kloosters.³⁹ Het decreet van Napoleon voor de nog bestaande contemplatieve kloosters in Nederland bevatte

³⁵ De Coninck, *Een les uit Pruisen*, 33.

³⁶ J. Meeuwissen, 'Nijmegen als stad van kloosters', in: D. Nicolaisen, *Een veelkleurig habijt*, 20.

³⁷ P. Romijn, *Een revolutie in de kloosterwereld. De wordingsgeschiedenis van de negentiende-eeuwse zustercongregatie vanuit een antropologisch perspectief. Haar opkomst en ontwikkeling in Limburg* (Amsterdam 1989) 17.

³⁸ Arendsen en Lankhorst, *Langs kloosters in Noordoost-Brabant*, 16.

³⁹ F.W. Lantink, 'Gallicanisme en Germania sacra. 'Nationale kerken' versus Rome', in: F.W. Lantink en J. Koch (red.), *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012) 245.

weliswaar een gedoogconstructie maar had nadelige gevolgen: de kloosters mochten blijven bestaan maar het werd verboden om novicen aan te nemen. Met andere woorden: Napoleon wilde hiermee de laatste kloosters langzaam laten uitsterven. Zijn decreet werd om die reden een ‘uitstervingsdecreet’ genoemd. De kloosterlingen die het klooster verlieten, werden verzekerd van een pensioen. Er werd door de kloosterlingen echter niet massaal van deze ‘toezegging’ gebruik gemaakt omdat zij een eeuwige gelofte hadden afgelegd bij hun kloosterintrede. Vroegtijdige uittredingen waren in deze tijd vrijwel niet aan de orde; het verbieden van novicen was dan ook de enige manier om het kloosterwezen op een vreedzame manier uit te bannen.

2.2. Koning Willem I (1813-1840): voortzetting Franse koers

Met het einde van de napoleontische tijd kregen de kloosterlingen in Nederland hoop op betere tijden. Zij verwachtten dat met de komst van Willem I als soeverein vorst in 1813 de besluitvorming van Napoleon met betrekking tot het kloosterwezen ongedaan zou worden gemaakt. Niets was minder waar: Willem I handhaafde het uitstervingsdecreet. In onderling overleg met Willem Frederik Röell – toenmalig secretaris van Binnenlandse Zaken (1814-1815) – gaf hij in een Soeverein Besluit van 2 september 1814 aan wat er moest gebeuren met de nog bestaande kloostergemeenschappen. Röell had een aantal maanden daarvoor een nauwkeurig overzicht laten maken van de Nederlandse kloosters. Dit waren in totaal tien gemeenschappen: het kruisherenklooster in Sint-Agatha en negen kloosters verspreid over de vier voormalige katholieke enclaves. Volgens het overzicht *Nominatieve Staat der Kloosters* (1814) telde Nederland in 1814 nog maar honderdtachtig geregistreerde kloosterlingen.⁴⁰ Er moet vermeld worden dat er rond deze jaartelling waarschijnlijk meer kloosters (congregaties) hebben bestaan. Desalniettemin gaf de telling van Röell wel een eerlijk beeld van de toestand van het Nederlands kloosterwezen: nooit was het aantal kloosters zo beperkt geweest.

In een brief aan Willem I adviseerde Röell om de bestaande kloosters niet met harde hand te sluiten, aangezien dat zou leiden tot ‘veele moeilijkheden, verkeerde gevolgtrekkingen en onaangename gevolgen’.⁴¹ Bovendien achtte Röell het ‘zeer nuttig’ dat de geestelijken die vrijwillig het klooster zouden verlaten, ‘beloond’ werden met een hoger pensioen dan dat in de napoleontische tijd werd gehanteerd. Dit laatste punt over een verhoging van het pensioen werd uiteindelijk niet door Willem I gehonoreerd. In het Soeverein Besluit van 2 september 1814 werd

⁴⁰ Nationaal Archief Den Haag (NA), Algemene Staatssecretarie, nummer toegang 2.02.01, inventarisnummer 40, Een Nominatieve Staat der Kloosters, ondertekend door de Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken Willem Frederik Röell (19 juli 1814).

⁴¹ Nationaal Archief Den Haag (NA), Algemene Staatssecretarie, nummer toegang 2.02.01, inventarisnummer 40, Brief van de Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken Willem Frederik Röell aan Willem I (29 augustus 1814).

du voortgeborduurd op het decreet van Napoleon uit 1812. Met in totaal twaalf artikelen ondertekende Willem I het Besluit waarbij artikel 9 het zorgelijke toekomstperspectief voor het Nederlands kloosterwezen nogmaals benadrukte: 'het zal ten strengste verboden zijn eenige nieuwelingen aan te nemen'.⁴²

Het is van belang om op te merken dat de bovenstaande besluitvorming wederom betrekking had op de contemplatieve kloosters, die zogenaamd van 'geen algemeen nut' waren. De religieuzen die geroepen waren om hulp aan de 'lijdende mensheid' te bieden, mochten wel hun werk blijven doen. Dit onderscheid werd een aantal jaren later duidelijker aangebracht in twee Koninklijke Besluiten uit 1818 (9 maart en 11 mei). Daarnaast wees de regering ook een categorie aan van kloosterlingen die zich enkel bezighielden met de opvoeding van de jeugd. Zij werden nog jarenlang getolereerd totdat in 1827 het besluit werd genomen om geen onderwijscongregaties te autoriseren. Als het aan Willem I lag, zouden de taken van kloosterlingen in de ziekenzorg en het onderwijs snel gesecculariseerd worden.⁴³

Het beleid van Willem I was niet gebaseerd op een enkele besluitvorming hier en daar. Voortdurend schreef hij besluiten over elk denkbaar onderwerp om het koninkrijk naar zijn wil in te richten. Met godsdienst had Willem I grote plannen: hij wilde katholieken en protestanten onder één kerk herenigen en onderwerpen aan de staatsmacht. De vorst was volledig overtuigd dat deze hereniging tot godsdienstvrede kon leiden, een eerste voorwaarde voor een Europese burgervrede. Het realiseren van een christelijke hereniging was een voorbeeld van zijn streven tot machtsvergroting en het ordenen van de samenleving.⁴⁴ Het bleef (uiteraard) bij dagdromen.

Een krachtig overheidsingrijpen in de kerkelijke organisatie stond voor Willem I hoog op zijn agenda, met Frederik de Grote, Jozef II en Napoleon als voorbeelden.⁴⁵ Willem I paste dus helemaal in de Verlichting: met autoritair gezag bepaalde hij – en dus zeker niet de Rooms-Katholieke Kerk – wat volgens hem goed was voor de staat, namelijk: dat kerk en godsdienst het best tot hun recht komen en hun nut bewijzen zodra zij in dienst staan van de staat. De instelling van het ministerie van Hervormde en andere Erediensten en het ministerie van Rooms-Katholieke Eredienst symboliseerden de staatsbemoeyenis over kerkelijke zaken.⁴⁶

De staatsbemoeyenis over katholieken was voor Willem I tevens noodzaak omdat ongeveer 75% van de inwoners uit het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) tot het

⁴² Nationaal Archief Den Haag (NA), Algemene Staatssecretarie, nummer toegang 2.02.01, inventarisnummer 40, Soeverein Besluit 2 september 1814 (correspondentinummer 50).

⁴³ J. Koch, *Koning Willem I. 1772-1843* (Amsterdam 2013) 423.

⁴⁴ *Ibidem*, 431.

⁴⁵ *Ibidem*, 428.

⁴⁶ H. Knippenberg, *De Religieuze Kaart van Nederland. Omvang en geografische spreiding van de godsdienstige gezindten vanaf de Reformatie tot heden* (Assen 1992) 166.

katholieke geloof behoorde. De angst waarbij het katholicisme zichtbaar zou domineren in het dagelijks leven, was bij Willem I en de regering dan ook zeer groot.⁴⁷ Enerzijds hebben we hier te maken met een katholiek-onvriendelijke regering, maar anderzijds was het voor Willem I noodzaak om de katholieken binnen het koninkrijk te behouden.

2.3. Omslag onder koning Willem II (1840-1849)

De troonsbestijging van koning Willem II bracht voor het Nederlands katholicisme en het kloosterwezen grote veranderingen met zich mee. Direct op de dag van zijn inhuldiging (28 november 1840) merkten de katholieken en kloosterlingen dat de wind uit een andere richting ging waaien. Met een Koninklijk Besluit maakte Willem II op 28 november 1840 de uitstervingsbesluiten van zijn voorgangers Willem I en Napoleon ongedaan. In het besluit werd goedgevonden en verstaan: 'de aanwezige geestelijke vereenigingen (...) vrij te laten om nieuwe leden in hare zamenleving aan te nemen'.⁴⁸ Dit bezorgde het Nederlands kloosterwezen een cruciale omslag: vanaf dat moment mochten de kloosters weer novicen aannemen waren er geen enkele belemmeringen in het stichten van nieuwe kloosters. Volgens auteur Jean-Paul Meeuwissen kon Willem II zich dit kloosterbesluit permitteren omdat er toch maar zo weinig Nederlandse kloosters bestonden.⁴⁹ Dit is naar mijn mening een enigszins merkwaardige argumentatie. Wat wilde Willem II met dit besluit? Het is wel zo dat Willem II zich het kloosterbesluit kon permitteren omdat het procentuele aantal katholieken in zijn koninkrijk een stuk lager lag (<40%) dan voor 1830 (>75%). Willem II stond echter ook bekend om zijn welwillende aandacht voor de katholieken, mede door een vriendschap met de Tilburgse pastoor Joannes Zwijsen (1794-1877). Willem II kreeg door onder andere dit kloosterbesluit de bijnaam 'katholiekenvriend'.⁵⁰

De verklaringen voor het Koninklijk Besluit van 28 november 1840 zijn terug te vinden in een brief van F.J.M. de Pélichy, toenmalig Directeur-Generaal voor de Zaken van de Rooms-Katholieke Eredienst (1830-1843). Op 24 november 1840 schreef hij een brief naar Willem II waarin hij advies gaf over het te maken Koninklijk Besluit met betrekking tot de kloosters:

Een zoodanige wijziging dier besluiten is sedert lang door de Roomsche Katholieke bevolking, de Kerkvoogden en de Geestelijkheid gewenscht (...) omdat er geene zwaarigheid kan gelegen zijn in het voortdurend bestaan van deze voor de Maatschappij volstrekt onschadelijke en voor de betrokken

⁴⁷ J. Meeuwissen, 'Nijmegen als stad van kloosters', in: D. Nicolaisen, *Een veelkleurig habijt*, 20.

⁴⁸ Nationaal Archief Den Haag (NA), Algemene Staatssecretarie, nummer toegang 2.02.01, inventarisnummer 4648, Koninklijk Besluit 28 november 1840 (correspondentienumer 16).

⁴⁹ Meeuwissen, 'Nijmegen als stad van kloosters', 21.

⁵⁰ De Coninck, *Een les uit Pruisen*, 37.

landstreken wezenlijk nuttige instellingen, toe te laten. (...) Na het inzien van den ondergeteekende zal de eenvoudige vrijlating om nieuwe leden in die geestelijke zamenlevingen aan te nemen, eenen zeer gunstigen en staatkundig beschouwd voordeeligen indruk bij de Roomsche Katholieke bevolking veroorzaken.⁵¹

De bovenstaande redenering brengt oude, herkenbare elementen naar voren. Allereerst het element van angst voor het katholicisme: De Pélichy verzekert dat het nieuwe kloosterbesluit geen dreigende en/of belastende factor zal vormen binnen Nederland ('geene zwaarigheid' en 'voor de Maatschappij volstrekt onschadelijke'). Willem II hoefde inderdaad met minder katholieken rekening te houden sinds de afscheiding van de Zuidelijke Nederlanden. Daarnaast keert het element van maatschappelijk nut weer terug: De Pélichy verklaart dat de bestaande kloostergemeenschappen zich nuttig maken aan de omgeving ('voor de betrokken landstreken wezenlijk nuttige instellingen') en pleit daarom ook voor behoud en (kans op) uitbreiding van deze kloosters.

De brief van De Pélichy bevat ook een nieuw element: er wordt hier duidelijk rekening gehouden met de wensen van de katholieke bevolking. Het Koninklijk Besluit heeft uiteindelijk ook tot doel de katholieke bevolking tegemoet te komen. Het katholieke dagblad *Noord-Brabander* roemt het besluit van Willem II en kopt op de voorpagina in grote letters: 'Leve de koning! Leve de tweede Willem!'⁵² Het kloosterbesluit in 1840 was niet de enige concessie aan de katholieken. In 1842 deed Willem II bijvoorbeeld nog enkele concessies aan de katholieken met betrekking tot het openbaar onderwijs.⁵³ Herhaaldelijk kreeg Willem II kritiek van de protestantse bevolking en kritische kranten vanwege zijn toenadering tot Rome.⁵⁴

⁵¹ Nationaal Archief Den Haag (NA), Algemene Staatssecretarie, nummer toegang 2.02.01, inventarisnummer 4648, Brief van de Directeur Generaal voor de Zaken van de Roomsche Katholieke Eeredienst De Pélichy ('s Gravenhage, 24 november 1840).

⁵² Auteur onbekend, 'De VL. December', *Dagblad Noord-Brabander*, 8 december 1840, 1.

⁵³ De Coninck, *Een les uit Pruisen*, 37.

⁵⁴ J. van Zanten, *Koning Willem II. 1792-1849* (Amsterdam 2013) 507-509.

Hoofdstuk 3

Constitutionele en culturele garantie voor succes (1848-1917)

3.1. De Grondwet van 1848 en haar gevolgen

De Grondwet van 1848 was een direct gevolg van revolutionaire spanningen buiten Nederland. In de hoop een revolutie in eigen land te voorkomen, stelde Willem II de liberale oppositie onder leiding van J.R. Thorbecke (1798-1872) in de gelegenheid om de grondwet te herzien.⁵⁵ De Grondwet van 1848 - 'het levenswerk van Thorbecke' – was zonder meer gunstig voor de katholieken. Er werden belangrijke rechten vastgelegd waaronder het recht van vereniging en vergadering en de vrijheid van onderwijs. Kerkgenootschappen – een woord dat Thorbecke graag gebruikte omdat hij in kerken weinig anders zag dan burgerrechtelijke verenigingen⁵⁶ – kregen het recht voortaan zelf hun interne organisatie te regelen.

Voor de macht van de koning was artikel 53 bepalend: 'De Koning is onschendbaar; de ministers zijn verantwoordelijk.' De koninklijke onschendbaarheid bestond ook al vóór 1848 en werd toen uitgelegd dat de koning boven de wet stond en in feite dus de absolute macht bezat. In de herziene grondwet van 1848 werd juist de ministeriële verantwoordelijkheid benadrukt: de ministers konden niet alleen op hun handelingen aangesproken worden, maar ze bezaten ook zeggenschap over die handelingen. Volgens deze interpretatie had de koning dus niet meer de absolute macht.⁵⁷

De katholieken verlangden naar wat zij noemden 'de normalisering van het bestuur van de Rooms-Katholieke Kerk'.⁵⁸ Met de grondwetswijziging van 1848 leek dat gerealiseerd te kunnen worden. Er stond namelijk met het recht van vereniging en interne organisatie geen belemmering meer in de weg voor het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie. In 1853 kwam Pius IX in zijn breve *Ex qua die arcano* met de mededeling om Nederland in te delen in vijf kerkprovincies, met Utrecht als aartsbisdom. De spanningen liepen hoog op bij de protestanten. Niet alleen vanwege het taalgebruik van de paus – hij sprak over 'de calvinistische ketterij' in Nederland – maar met name vanwege het plan om het aartsbisdom in Utrecht te vestigen. Utrecht was immers de stad waar de Unie werd getekend (1579), een stad die overwegend calvinistisch was en waar een universiteit gevestigd was met een grote theologische faculteit. De Utrechtse hervormde kerkenraad wees erop dat Nederland twee eeuwen eerder met verlies van goed en bloed had gestreden tegen zowel Rome als tegen het in 1559 door Filips II gestichte aartsbisdom in Utrecht.

⁵⁵ De Coninck, *Een les uit Pruisen*, 38.

⁵⁶ *Ibidem*, 38.

⁵⁷ D. van der Meulen, *Koning Willem III. 1817-1890* (Amsterdam 2013) 178.

⁵⁸ E. Bos, *Soevereiniteit en religie. Godsdienstvrijheid onder de eerste Oranjevorsten* (Hilversum 2009) 421.

Van Zuylen van Nijevelt – minister van Buitenlandse Zaken (1852-1853) – schreef dat ‘men daar geen aartsbisdom moest oprichten’.⁵⁹ Een petitie, meer dan tweehonderdduizend keer ondertekend, werd aangeboden aan koning Willem III om hiermee de bisschoppelijke hiërarchie tegen te gaan. De petitie kon het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie niet voorkomen, maar bracht wel verdere politieke onrust met zich mee. Voor Willem III kwam de onrust goed uit. Hij had een persoonlijke afkeer van Thorbecke, grotendeels omdat de grondwetsherziening van Thorbecke allerlei machtsbeperkingen aan de koning oplegde. De grondwetsherziening was in de ogen van Willem III bovendien de voedingsbodem voor het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie, en als reactie daarop, het oproer in Nederland. De onrust was dus de schuld van Thorbecke. Bij de ontvangst van de petitie gaf Willem III dan ook niet de aanbieders van de petitie het door de regering opgestelde antwoord (dat goed- of afkeuring van een koning niet meer nodig is) maar klaagde hij openlijk over de grondwetsherziening die hem de handen had gebonden. Dit onverwachte antwoord en de spanningen tussen Willem III en de ministers leidden tot de val van het kabinet-Thorbecke I.

In het felle protest tegen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie zat ook in zekere mate een grote angst verborgen. Er werd namelijk gevreesd dat de katholieken meer gehoorzaam aan de paus zouden zijn dan aan de eigen nationale overheid. Het is in alle eerlijkheid niet een vreemd gevolg dat de katholieken na zovele belemmeringen, plakaten en verboden richting het katholicisme meer gehoorzaam zouden zijn naar de leider van hun kerk dan naar de eigen regering. Volgens protestantse en conservatieve kringen was Nederland een protestantse natie waar katholieken weliswaar deel uitmaakten als staatsburgers, maar het waren zeker geen ‘Nederlanders’.⁶⁰ De gehechtheid van de Nederlandse katholieken aan Rome in plaats van de eigen regering is volgens De Valk dan ook ‘alleszins verklaarbaar uit de ondergeschikte positie van het katholicisme tijdens de Republiek’.⁶¹ Historici gaan ervan uit dat het katholieke emancipatieproces vanuit een eeuwenlange achterstandssituatie op gang kwam na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie.

Wat betekende dit nou voor de Nederlandse kloosters? Door het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie kon katholiek Nederland de bestuurlijke wanorde weer herstellen. De bisschoppen namen initiatieven in het oprichten van kloosters. Onder hun rechtsmacht verstevigden de kloosters het diocesane bolwerk in grote mate.⁶² Een voorbeeld hiervan is de

⁵⁹ Bos, *Soevereiniteit en religie* 423.

⁶⁰ Piet de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2002) 70.

⁶¹ De Valk, *Roomser dan de paus?*, 129.

⁶² Meeuwissen, ‘Nijmegen als stad van kloosters’, 26.

Utrechtse congregatie Onze Lieve Vrouwe van het Heilig Hart ('de Fraters van Utrecht') die in 1873 werd opgericht in opdracht van aartsbisschop Schaepman. Als aartsbisschop van Utrecht (1868-1882) wilde hij het katholieke onderwijs in zijn bisdom, en met name in de stad Utrecht, van de grond krijgen.⁶³ Rond 1890 had de congregatie de leiding over drie Utrechtse scholen. Verder steeg het ledenaantal van reguliere priesters (paters) na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in rap tempo: van 406 leden in 1856 naar 1136 in 1896.⁶⁴ Deze ontwikkelingen bevestigden het gelijk van de Franse priester Félicité de Lamennais (1782-1854) die de verenigbaarheid van het katholicisme en het liberalisme enthousiast toejuichte. De moderne, liberale grondwet van 1848 – met de burgerlijke vrijheden van geloof en van vereniging – gaf het Nederlands kloosterwezen de ruimte om te groeien en die kans heeft ze met beide handen aangegrepen.

3.2. Anti-moderne houding van de Rooms-Katholieke Kerk

Het gedachtegoed van Lamennais viel volstrekt verkeerd in Rome. Het katholicisme kon onmogelijk verenigd worden met het liberalisme en bovendien met alle andere vormen van de moderniteit. Paus Gregorius XVI (1831-1846) schreef in 1834 een encycliek, *Singulari Nos*, om Lamennais en zijn gedachtegoed fel te veroordelen.⁶⁵ In hoofdstuk 1 werd de vijandschap tussen het pausdom en de Verlichting beschreven als een strijd om het hoogste gezag. Elke vorm van moderniteit, ook de Verlichting, was voor het pausdom een regelrechte aanval op de 'traditie': de Rooms-Katholieke Kerk zelf. Gregorius XVI verwierp in de encycliek *Mirari Vos* (1832) de vrijheid van drukpers als een onzalige, doemwaardige en verfoeilijke vrijheid en de vrijheid van geweten als krankzinnig.⁶⁶ De paus was bijvoorbeeld ook fel tegen gaslampen en spoorwegen in de Kerkelijke Staat uit vrees dat de moderniteit de machtsaanspraken van de bourgeoisie zou versterken. Al deze verwerpingen waren een reactie op de Verlichting en met name over de 'verschrikkingen' van de Franse Revolutie.

De encycliek *Quanta Cura* (1864) met bijgevoegd de *Syllabus Errorum* was wellicht het sterkst gericht tegen de moderniteit. Dit document van Pius IX (1846-1878) bevatte een lijst met tachtig stellingen en was een aanval op vrijwel alle ontwikkelingen uit de moderniteit. Rationalisme, liberalisme, socialisme, vrije Bijbelstudie: de paus wees het volstrekt af. Het meest

⁶³ Fraters van Onze Lieve Vrouwe van het Heilige Hart, 'Over ons. Wie zijn wij', <http://fratersvanutrecht.nl/over-ons/wie-zijn-wij/> (25-05-2015 geraadpleegd).

⁶⁴ T.A.J. Jansen, *De pater op de pastorie: het aandeel van de regulieren in de parochiële zielzorg van Nederland 1853-1966* (Nijmegen 1976) 119.

⁶⁵ J. Koch, 'Een pauselijk katholicisme. Het ultramontanisme in de negentiende eeuw', in: F.W. Lantink en J. Koch (red.), *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012) 288.

⁶⁶ Bos, *Soevereiniteit en religie*, 232.

gedetailleerd was de aanval op de liberale staat: vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting leidden onherroepelijk tot zedenbederf.⁶⁷ Het is duidelijk dat het pausdom verwickeld was in een gezags- en gehoorzaamheidsconflict. Het dogma van de pauselijke onfeilbaarheid in 1870 illustreert dit alleszins. Hierbij spreekt de paus altijd de waarheid, wanneer hij *ex cathedra* uitspraken doet over het geloof en de moraal.⁶⁸ De pauselijke macht lag volgens Pius IX boven de macht van de staten. Alle moderne elementen werden afgedaan als goddeloos, zedeloos en geestelijk vervlakt. Deze spanning, tussen ultramontaans katholicisme (pausgezindheid) en het liberaal 'modernisme', wordt aangeduid als de ultramontaanse kwestie. Gedurende de jaren 1870 hadden vele landen deze kwestie hoog op de politieke agenda staan.⁶⁹

De ultramontaanse kwestie zorgde ervoor dat Pius IX sympathie wekte bij de katholieken in Europa. Een golf van emotie onder de katholieken zorgde ervoor dat Pius IX en de pausen na hem een ongekend hoge status en aanzien kregen over de Rooms-Katholieke wereldkerk.⁷⁰ Dit bespreek ik verder in §3.4.

3.3. Groei van het Nederlands kloosterwezen

Het paradoxale aan de anti-liberale houding van de Rooms-Katholieke Kerk was dat de Nederlandse kloosters sterk in aantal toenam, juist dankzij de liberale grondwetsherziening van 1848. Het kloosterbesluit van Willem II in 1840 gaf het startsein, maar met het 'gelijk van Lamennais' en het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie kon het Nederlands kloosterwezen zich weer optimaal ontwikkelen. De protestanten vormden uiteraard een grote meerderheid onder de critici maar de kritiek van één persoon is het vermelden hier meer dan waard. Dit betrof een katholiek: J.P. Baron van Hugenpoth tot den Berenclauw (1816-1877), auteur van *De kloosters in Nederland* (1863). Van Hugenpoth was een rechtsgeleerde, benoemd tot officier van justitie in Eindhoven (1859) en vervolgens tot advocaat-generaal in Den Bosch.⁷¹ Hij maakte zich zorgen om de toename van het aantal kloosters in Nederland. Hij was voorstander van 'een beperkt aantal kloosters en geestelijke gestichten, wier strekking liefdadigheid is' omdat dit in zijn ogen 'maatschappelijk nut kan hebben'.⁷² Maar: 'zooals thans echter de zaken loopen en het met elke dag meer blijkbaar wordt' is volgens hem de mate van verkleoosterling veel te groot en nadelig voor de maatschappij. Van Hugenpoth pleitte ervoor dat de "verkleoosterling" onmiddellijk moest worden tegengegaan. Zijn kritiekpunten varieerden van beperkt onderwijs gegeven door

⁶⁷ Koch, 'Een pauselijk katholicisme', 283.

⁶⁸ De Coninck, *Een les uit Pruisen*, 53.

⁶⁹ De Coninck, *Een les uit Pruisen*, 9.

⁷⁰ Koch, 'Een pauselijk katholicisme', 289.

⁷¹ P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek. Deel 8* (Leiden 1930) 881.

⁷² J.P. Baron van Hugenpoth tot den Berenclauw, *De kloosters in Nederland* (Utrecht 1863) IV.

kloosterlingen tot en met zelfverrijking van kloosters ten koste van de bevolking. Van Hugenpoth meende zijn kritiepunten volledig op basis van de jurisdictie te kunnen onderbouwen.

Het is opmerkelijk dat volgens Van Hugenpoth onder de kloosterrepressie van koning Willem I (1813-1840) toch vele kloosters werden opgericht. Dit waren voornamelijk vrouwenkloosters in Noord-Brabant die zich wijdden aan ziekenverpleging en onderwijs.⁷³ In Limburg 'maakte de geestelijkheid ijverig gebruik' van de roerige periode (1830-1839) in de Zuidelijke Nederlanden om een aantal oude kloosters opnieuw in het leven te roepen.⁷⁴ Van Hugenpoth was van mening dat al deze kloosters niet rechtsgeldig waren. Hij ging zelfs nog een stapje verder: het kloosterbesluit van 28 november 1840 moest ook teruggedraaid worden 'omdat Willem II de grondwettige bevoegdheid niet had'.⁷⁵ Voor wijziging van de decreten was een nieuwe wet nodig, althans een algemene maatregel van bestuur, genomen na advies van de Raad van State.⁷⁶ Het uitstervingsdecreet van Napoleon was bij wet vastgelegd en was ook in de tijd van Willem II rechtsgeldig. Bovendien zou het kloosterbesluit van Willem II gericht zijn op het toelaten van novicen in de nog *bestaande* kloosters maar de kloosters niet het recht hebben gegeven om elders nieuwe kloosters te stichten.⁷⁷ Van Hugenpoth kon niet anders concluderen dat bijna alle kloosters in Nederland 'verboden vereenigingen' waren. De contemplatieve kloosters waren al helemaal uit den boze:

De bedelmonniken en de kloosters, wier leden een contemplatief leven lijdten en zich door hunne afzondering ten eenenmale buiten de maatschappij gesloten hebben, vinden schier geene verdedigers bij de bevolking.⁷⁸

Van Hugenpoth's werk was uiteindelijk een eenmansbetoog en zorgde niet voor enige veranderingen in het aanzien van het Nederlands kloosterwezen. Er werd beweerd dat Van Hugenpoth gepikeerd zou zijn omdat hij vanwege zijn katholieke geloof een benoeming als procureur-generaal had misgelopen.⁷⁹ Desalniettemin bevatte zijn werk wel een gedetailleerde kloostertelling waarin duidelijk wordt wat een groot effect de jaren 1840 en 1850 op het Nederlands kloosterwezen hebben gebracht. In het jaar 1863 werden in totaal 42 mannenkloosters (363 leden) en 149 vrouwenkloosters (3339 leden) geteld. Het kloosterbesluit

⁷³ Van Hugenpoth, *De kloosters in Nederland*, 15. Dit betrof vrouwenkloosters in Den Bosch, Tilburg, Engelen, Hoeven, Oss, Oudenbosch, Roosendaal, Schijndel, Standaardbuiten en Zevenbergen.

⁷⁴ Ibidem, 16.

⁷⁵ Ibidem, 20.

⁷⁶ Bos, *Soevereiniteit en religie*, 373.

⁷⁷ Van Hugenpoth, *De kloosters in Nederland*, 105.

⁷⁸ Ibidem, 112.

⁷⁹ Arendsen, *Klooster Sint Aegten*, 29.

van Willem II (1840), de grondwetsherziening (1848) en het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie (1853) hebben het aantal kloosters en kloosterlingen uit 1813 (respectievelijk 15 en 400) aanzienlijk laten stijgen.

De cijfers laten een opmerkelijke verhouding zien tussen het aantal mannelijke- en vrouwelijke kloosterlingen. Deze verhouding is tot op heden in het Nederlands kloosterwezen blijven bestaan. Dit had alles te maken met de ingrijpende verandering in de positie van de vrouw in kloosters. In het verleden van het Nederlands kloosterwezen gold het contemplatieve leven voor zusters als norm; kerkjuridisch werden nog tot 1900 alleen de zogenaamde slotzusters als “echte” kloosterlingen erkend.⁸⁰ Met de opkomst van actieve congregaties vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw en met name rond 1900 werd het actieve kloosterleven de voornaamste religieuze levensvorm voor vrouwen. Daarmee kwam ook verandering in de traditionele opvattingen omtrent de taak van zusters binnen de katholieke samenleving: het standpunt dat zij geen rol speelden in het openbare leven werd geleidelijk verdrongen en hun maatschappelijke activiteit vond ruime acceptatie. In het begin van de twintigste eeuw konden vrouwelijke kloosterlingen geleidelijk aan binnen de kerkpolitiek doordringen tot leidinggevende posities. In 1960 bedroeg het aantal Nederlandse religieuzen in totaal 45.431, waarvan maar liefst 33.763 vrouwelijke kloosterlingen.⁸¹

Een andere belangrijke ontwikkeling in de jaren 1840-1850 was dat het overgrote deel van de gestichte kloosters geen contemplatief maar juist een actief karakter hadden. Intreden tot een actief klooster bracht voor katholieke jongeren vele mogelijkheden om zich te ontwikkelen in met name het onderwijs en verpleging, waarvoor ze buiten de religieuze wereld vaak nog geen kansen hadden.⁸² Deze verhouding tussen contemplatief en actief zou ook in het vervolg van het Nederlands kloosterwezen blijven bestaan en komt in het vierde hoofdstuk aan bod.

3.4. Rooms-Katholieke Kerk als volkskerk: de opperherder en zijn kudde

Zoals beschreven aan het eind van hoofdstuk 1 bevond het pausdom zich aan het begin van de negentiende eeuw in zware omstandigheden. De gevangenneming van Pius VI en Pius VII door de Franse revolutionairen en Napoleon illustreerden het gezagsverlies van het pausdom. Desalniettemin bracht deze onmacht een positief gevolg met zich mee. Juist het ‘martelaarschap’ en het ‘belijderschap’ van beide pausen legde de basis voor een stormachtige groei in religieuze en morele betekenis voor de eigen katholieke gemeenschap in de negentiende eeuw. Er ontstond

⁸⁰ Romijn, *Een revolutie in de kloosterwereld*, 2-3.

⁸¹ Arendsen, *Klooster Sint Aegten*, 31.

⁸² Arendsen en Lankhorst, *Langs kloosters in Noordoost-Brabant*, 71.

een directe, emotionele band tussen de opperherder en zijn kudde.⁸³ In de periode tussen 1860 en 1870, waarin de ondergang van de Kerkelijke Staat zich definitief voltrok, kwam er een grote mate van pausgezindheid onder de Europese katholieken naar boven. Paus Pius IX (1846-1878) cultiveerde in een zelfverkozen gevangenschap het imago als 'gevangene van het Vaticaan'. Nederlandse katholieken betuigden massaal hun sympathie voor de in het nauw gedreven kerkvorst. Via collectes, de zogenaamde 'Sint-Pieterspenning' (*Obolo de San Pietro*), brachten Nederlandse katholieken tussen 1860 en 1874 ongeveer 2.750.000 gulden bijeen voor het pausdom.⁸⁴ Daarnaast leverde Nederland ruim drieduizend vrijwilligers voor het pauselijk leger (de zogenaamde 'zouaven') in de periode vóór 1870 die het pausdom moest beschermen tegen de aanvallen van Victor Emanuel II en Giuseppe Garibaldi. Na de inname van Rome (1870) verzamelden de Nederlandse katholieken uit protest hierover bijna vierhonderdduizend handtekeningen. In Nederland was duidelijk sprake van een ware pausidolatrie.

In korte tijd ontpopte de Rooms-Katholieke Kerk zich tot een volkskerk. Dankzij de verbetering van spoorwegen en scheepvaart kwamen er uit heel Europa en van overzee in toenemende aantallen pelgrims naar Rome. Het pausdom bevorderde deze pelgrimage.⁸⁵ De volksdevotie werd gestimuleerd door het dogma van de Onbevleete Ontvangenis van Maria (1854) en de verschijningen in het Zuid-Franse Lourdes (1858). Ook de Rozenkransdevotie leefde weer volledig op.⁸⁶ Net zoals de negentiende-eeuwse natiestaten deed de paus ook mee aan een mobiliseringsoperatie om de harten en ziel te winnen van de eigen onderdanen.⁸⁷

Wederom heerst de vraag: wat betekenden al de beschreven ontwikkelingen voor het Nederlands kloosterwezen? Het voornaamste aspect is de ontwikkeling van de katholieke gehechtheid. De steun aan de paus versterkte het groepsbewustzijn en het saamhorigheidsgevoel van Nederlandse katholieken. In dat klimaat konden Nederlandse kloosters zich optimaal ontplooien. Duizenden kloosterlingen verzorgden vanaf de negentiende eeuw een groot deel van het maatschappelijk leven. In veel katholieke gezinnen kiest één (of meerdere) van de kinderen voor het klooster. Kloosters gaven populaire maandschriften uit, bijvoorbeeld het tijdschrift *De Rozenkrans* van de dominicanen. Tussen 1898 en 1902 publiceerde de redemptorist J.A.F. Kronenburg (1853-1940) een tiendelig seriewerk over *Neerlands Heiligen* om zo duidelijk te maken dat het vaderlandse verhaal over de Nederlandse geschiedenis in essentie een *katholiek*

⁸³ H. de Valk, 'De cultus van de paus in de negentiende en twintigste eeuw. Van Pius IX tot Pius XII', in: L.W. Lantink en J. Koch (red.), *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012) 320.

⁸⁴ De Valk, *Roomser dan de paus?*, 137.

⁸⁵ De Valk, 'De cultus van de paus in de negentiende en twintigste eeuw', 331.

⁸⁶ M. Monteiro, *Gods Predikers. Dominicanen in Nederland (1795-2000)* (Hilversum 2008) 147.

⁸⁷ A. van der Zeijden, 'Heiligen, nationale identiteit en herinneringscultuur', *Trajecta. Religie, cultuur en samenleving in de Nederlanden* 17 (2008) 64.

verhaal was.⁸⁸ Kortom: de katholieke opbloei, de gehechtheid en het groeiend identiteitsbesef waren voor de Nederlandse kloosters de ideale omstandigheden.

Het katholieke klimaat was zelfs zodanig dat er vanaf 1880 steeds meer Nederlanders zich bekeerden tot het katholicisme en sommigen zelfs intraden in het kloosterwezen. In 2007 publiceerde Paul Luykx een uiterst interessant onderzoek over die ontwikkeling in het boek *'Daar is nog poëzie, nog kleur, nog warmte'. Katholieke bekeerlingen en moderniteit in Nederland, 1880-1960*. Dat deze personen – onder andere schrijvers, wetenschappers, communisten en andere politici – hun toevlucht tot het katholicisme namen, hing nauw samen met de profilering van de Rooms-Katholieke Kerk als exclusieve hoedster van de traditie en als burcht van antimoderniteit.⁸⁹ De bekeerlingen vreesden volgens Luykx allerlei eigenschappen van de moderniteit zó sterk en ze ervoeren de katholieke alternatieven als zó aantrekkelijk, dat ze zich daarom tot het katholieke geloof lieten bekeerden. Precies deze invalshoek: de aantrekkingskracht van het katholicisme voor wie weinig of geen heil zag in de moderniseringsweg die ook de Nederlandse maatschappij was ingeslagen, vormt de leidraad van Luykx' boek.⁹⁰

3.5. Asielzoekende kloosterlingen

Het katholieke klimaat in Nederland – en uiteraard ook de vrijheden uit de grondwet van 1848 – trok ook kloosterlingen buiten Nederland. Nederland was een veilig oord voor hen. Een toevluchtsoord. In Pruisen leidde de ultramontaanse kwestie in de jaren 1870 tot een harde confrontatie tussen de staat en de Rooms-Katholieke Kerk. Otto von Bismarck (1815-1898) – rijkskanselier van het Duitse Keizerrijk – zag de uitlatingen van Pius IX in de *Syllabus Errorum* als een directe aanval op de staat. Volgens Bismarck was er in de moderne staat geen plaats meer voor een 'priesterheerschappij'. Samen met de liberalen viel hij in de jaren 1870 het gezag van de Rooms-Katholieke Kerk aan. Deze confrontatie is bekend onder de naam *Kulturkampf*. Eén type wetgeving had tot doel om korte metten te maken met de kloosters. Als gevolg hiervan trokken vele Duitse kloosterlingen vanaf 1875 naar het buitenland en tientallen kloosters vestigden zich net over de grens in het veilige Nederland.

Ook vanuit Frankrijk weken aan het eind van de negentiende eeuw tientallen kloosters uit naar Nederland door antikerkelijke wetgeving van de Derde Republiek. Zij vestigden zich met name in Limburg en Noord-Brabant. De Onze Lieve Vrouw van Koningshoeven in Berkel-Enschot

⁸⁸ Van der Zeijden, 'Heiligen, nationale identiteit en herinneringscultuur', 62.

⁸⁹ P. Luykx, *'Daar is nog poëzie, nog kleur, nog warmte'. Katholieke bekeerlingen en moderniteit in Nederland, 1880-1960* (Hilversum 2007) 26.

⁹⁰ Ibidem, 27. Een voorbeeld van een katholieke bekeerling die tevens intrad in het kloosterwezen was de socialist Pieter van der Meer de Walcheren (1880-1970). Hij werd monnik in de Paulusabdij in Oosterhout. Zie pagina 69-78.

(nabij Tilburg) werd in 1881 opgericht door gevluchte Trappisten uit Frankrijk. Tegenwoordig draagt het abdijklooster nog een grote naamsbekendheid vanwege het zelf gebrouwen trappistenbier *La Trappe*. Vanuit het verleden gezien, is het niet heel opmerkelijk dat de kloosterlingen uit Frankrijk en Duitsland werden verjaagd vanwege hun contemplatief kloosterleven. In deze landen bleef de afkeer van het *vita contemplativa* vanuit de Verlichting aanwezig. Nederland bood voor de gevluchte kloosterlingen een alternatief. Dit gegeven illustreert wat voor stormachtige ontwikkeling het Nederlands kloosterwezen heeft doorgemaakt in amper honderd jaar tijd. Tot 1800 golden de vier kleine katholieke enclaves in het oostelijk deel van Brabant als toevluchtsoord voor kloosters in geheel Nederland. Anno 1870-1900 gold geheel Nederland als toevluchtsoord voor grote Europese landen als Frankrijk en Duitsland. Contemplatieve kloosters uit het buitenland konden zich aan het eind van de negentiende eeuw zonder problemen vestigen in Nederland. Wat dat betreft sluit het goed aan bij wat de Regel van Benedictus voorschrijft: men mag gasten nimmer de deur wijzen. Nederland werd het Europese klooster waar regelmatig op de deur werd geklopt.

3.6. De Rooms-Katholieke Kerk als 'antimoderne moderniseerders'

Het pausdom heeft gedurende de negentiende eeuw grootschalig gebruikt gemaakt van moderne (communicatie)middelen om de achterban te bereiken terwijl het daarvoor de vrijheid van drukpers fel heeft verworpen. De uitlatingen in de al eerder benoemde encycliek *Mirari Vos* (1832) zijn daar goede voorbeelden van. Het cultureel leven bij het Nederlands katholicisme werd bevorderd door de oprichting van het maandblad *De Katholiek* (1842) en dagbladen zoals *De Tijd* (1845) en *De Gelderlander* (1848). Deze bladen werden massaal ingezet voor het communiceren naar de katholieke achterban en ter bevordering van de gehechtheid aan de paus. Daarnaast vertoonde de reorganisatie van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland opvallende parallellen met de processen van staats- en natievorming (van leken) die zich tegelijkertijd voltrokken. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie zorgde namelijk voor bureaucratisering en centralisering van de Kerk. Mobilisatie van de achterban vond plaats door onder andere het ontstaan van de katholieke kiesverenigingen in 1871 en later de landelijke politieke partijen. Moderne samenlevingen zijn mobiele samenlevingen, bijvoorbeeld op het gebied van urbanisatie, seizoenarbeid en internationale migratie. Heel anders dan in traditionele samenlevingen kan de moderne mens van levensbeschouwelijke *outfit* wisselen. De niet-gelovigen uit het onderzoek van Luyckx die in Nederland vanaf 1880 in toenemende mate de moderniteit ontvluchtten en door de aantrekkingskracht van het katholicisme zich lieten bekeren, vertegenwoordigden met deze overstap in feite ook weer de moderniteit. Want hoe kritisch katholieke bekeerlingen ook over de

moderniteit dachten, hun *move* zelf naar een andere levensbeschouwing (namelijk het katholicisme) is een typische trek van de moderniteit in mobiele samenlevingen.

De katholieke saamhorigheid werd door de Rooms-Katholieke Kerk ook bevorderd door middel van de moderne *invented tradition*. Constructies, tradities en symbolen moesten daarbij fungeren als uitdrukking van de eigen identiteit. Zij moesten de indruk wekken dat zij al heel oud waren.⁹¹ Een *invented tradition* van het kloosterwezen is bijvoorbeeld het gregoriaans van Solesmes, een ‘volmaakt herstel’ door de benedictijnse abdij Saint-Pierre de Solesmes (Frankrijk) van de liturgische zang uit de Middeleeuwen. De meest bekende *invented tradition* is waarschijnlijk de neogotische kerkarchitectuur: zij oogden middeleeuws, maar de gewelven werden bijeengehouden door balken van gietijzer en staal.⁹² Twee producten die de industrialisatie in Europa voor een groot deel mogelijk maakten.

In dit hoofdstuk heb ik geprobeerd de bloei van het Nederlands kloosterwezen te verklaren aan de hand van belangrijke ontwikkelingen, zowel binnen Nederland als daarbuiten. Om dit terug te koppelen naar de seculariseringsthese, is het enigszins opmerkelijk dat de Rooms-Katholieke Kerk gedurende de negentiende eeuw (en ook nog tot halverwege de twintigste eeuw) consequent stelling nam tegen de moderniteit. Volgens de pausen stonden zij symbool voor de traditie en was de opkomst van de moderniteit een regelrechte aanval op die traditie. Desalniettemin hebben vele elementen van de katholieke opbloei van de negentiende eeuw juist in grote mate de moderniteit vertegenwoordigd. Het kloosterwezen kon zich in dit klimaat optimaal ontwikkelen en werd een belangrijke factor in bijvoorbeeld het katholiek onderwijs. Kortom: voor Nederland kan de moderniteit en de godsdienst niet zomaar los van elkaar gezien worden. De moderniteit – met de moderne en liberale grondwetsherziening uit 1848 als voorbeeld – gaf het katholicisme juist de kans om te groeien. En die kans hebben de katholieken absoluut niet laten liggen.

⁹¹ P. Nissen, ‘Samenhang in de samenleving. Een katholieke droom?’, *Thijmgenootschap. Vereniging voor wetenschap en levensbeschouwing* 90 (2002) 19.

⁹² P. Raedts, ‘Romantische visies op het middeleeuwse pausschap’, in: L.W. Lantink en J. Koch (red.), *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012) 282.

Hoofdstuk 4

Bloei en ondergang (1917-1960)

Onder de omstandigheden die in het vorige hoofdstuk zijn besproken, konden de Nederlandse katholieken zich op het hoogtepunt van het Rijke Roomsche Leven (1910-1950) hechter organiseren. In tal van verenigingen, genootschappen en organisaties groeide het Nederlands katholicisme op maatschappelijk, cultureel en wetenschappelijk terrein.

4.1. Nauwe betrokkenheid tussen kloosters en parochies

Iedere katholiek kwam onherroepelijk in contact met paters, broeders en zusters. Dat kon allereerst gebeuren op de kleuterschool, in internaten en pensionaten, in zieken- en bejaardenhuizen.⁹³ Het contact met kloosterlingen was er ook met name in de parochiekerk. Voorbeelden hiervan zijn boetepreken, stadsmissies of paters die de parochies bedienden. In de inleiding van het boek *Memoriale. Katholiek leven in Nederland in de twintigste eeuw* (1996) benadrukken de auteurs de onmisbare rol van de parochie. Kenmerkend voor de katholieke kerkgeschiedenis in Nederland is volgens de auteurs het 'feit' dat de parochies er in eerste instantie geslaagd zijn om zich op een flexibele manier aan te passen aan de maatschappelijke ontwikkelingen. Sterker nog: de auteurs vinden dat het streven naar zelfbehoud door gecontroleerde aanpassing aan de noodzakelijke sociale en politieke veranderingen een strategie was die door en voor parochies was ontworpen: 'een succesvol proces van beheerste modernisering'.⁹⁴

Parochies waren gebaat bij het werk van kloosterlingen. Veelal namen ondernemende pastoors het initiatief om contacten te leggen met kloosterlingen en naar het vinden van geschikte huisvesting voor deze kloosterlingen. Talloze voorbeelden illustreren de bereidheid van parochies om toenadering te zoeken met actieve kloosterlingen, waarbij parochianen zorgden voor financiële steun en huisvesting. In 1871 schonk notaris Verstraaten zijn huis en land aan de Franciscanessen van Gemert, die onderwijs gaven aan meisjes in Mill en in Sint-Anthonis gaf het echtpaar Antoon Jurgens en Geertrui Dekkers in 1896 hun woning en tuin aan de Zusters van Liefde van Schijndel.⁹⁵

De katholieke gehechtheid aan de paus, de verbondenheid in de eigen katholieke zuil en de sterke samenwerking tussen parochies en kloosters waren cruciaal om het Nederlandse

⁹³ Ardensen, *Klooster Sint Aegten*, 31.

⁹⁴ H. Pijfers en J. Roes, *Memoriale. Katholiek leven in Nederland in de twintigste eeuw* (Zwolle 1996) 7.

⁹⁵ Arendsen en Lankhorst, *Langs kloosters in Noordoost-Brabant*, 72.

katholicisme in stand te houden. Volgens historisch geograaf Knippenberg waren het deze omstandigheden die er lange tijd voor zorgden dat het proces van secularisering weinig vat kreeg op het katholieke volksdeel. ‘Waar de Hervormde Kerk grote verliezen leed door geloofsafval richting onkerkelijkheid, wist de Rooms-Katholieke Kerk haar kudde grotendeels bijeen te houden.’⁹⁶ Overigens gold dit ook voor de verbonden verzuimdheid onder de gereformeerden.

4.2. Katholiek onderwijs en de missie

Voor het katholiek onderwijs – waar kloosters een grote rol in vervulden – kwam in 1917 een grote doorbraak met de grondwettelijke (financiële) gelijkstelling van openbaar en bijzonder (confessioneel) onderwijs. Dit betekende dat de financiële belemmeringen voor het stichten van katholieke scholen aanzienlijk werden verminderd.⁹⁷ Actieve kloosterlingen vervulden een sleutelrol in het katholiek onderwijs, van kleuterschool tot gymnasia.

De regeling van 1917 deed echter de vraag naar onderwijzers uit het kloosterwezen voor confessioneel onderwijs zo stijgen, dat de kloosters mensen te kort kwamen. Vele lekenonderwijzers werden daardoor toegevoegd aan het religieuze personeel.⁹⁸ Zodoende droegen de kloosters zelf bij tot de laïcisering van het katholieke onderwijs en het staat vast dat de komst van leken in het katholiek onderwijs consequenties had voor de inhoud daarvan. Niet revolutionair, maar toch mondjesmaat werden godsdienstige waarden op de achtergrond gezet, zodat huwelijk en seksualiteit – gewoonlijk met de lekenstaat verbonden – niet langer op tegenstrijdige wijze werden beoordeeld. Seksualiteit werd in de lekenstaat namelijk niet gezien als een ‘noodzakelijk kwaad’ ten behoeve van de voortplanting. Een en ander zal de belangstelling voor meisjes voor het kloosterleven negatief beïnvloed hebben.⁹⁹

In 1923 werd met de oprichting van de Katholieke Universiteit Nijmegen een belangrijke stap in de academische wereld gezet. In een eerder stadium groeide de behoefte onder katholieken om zich bezig te houden met de wetenschap. Onder andere de oprichting in 1904 van ‘De Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der Wetenschap onder de Katholieken in Nederland’ (beter bekend als de ‘Vereniging met lange naam’) moest de gewenste kaders voor professionalisering bieden.¹⁰⁰ Hoewel de Katholieke Universiteit Nijmegen geen ‘priesteruniversiteitje’ moest worden, was toch in de beginperiode bijna de helft van alle

⁹⁶ Knippenberg, *De religieuze kaart van Nederland*, 172.

⁹⁷ Ibidem, 172.

⁹⁸ Romijn, *Een revolutie in de kloosterwereld*, 132.

⁹⁹ Ibidem, 133.

¹⁰⁰ A.E.M. Janssen, ‘Toewijding, vakkundigheid en bezieling. De beoefening van de geschiedenis van het Nederlands katholicisme in vogelvucht’, in: M. Monteiro e.a., *De dynamiek van religie en cultuur. Geschiedenis van het Nederlands katholicisme* (Kampen 193) 305.

hoogleraren en lectoren (*corpus doctum*) geestelijke. Op zich niet vreemd, aangezien de oprichting van de universiteit juist de schaarste aan academisch gevormde katholieke leken moest opvullen. Het benoemen van geestelijken had echter ook financiële motieven. Priesters waren eenvoudigweg goedkoper dan leken en reguliere geestelijken weer voordeliger dan seculiere.¹⁰¹

De theologieprofessoren aan de Katholieke Universiteit Nijmegen waren uiterst voorzichtig in hun schrijven en preken om niet van modernisme beschuldigd te worden. Bij hun benoeming waren zij ook verplicht om de anti-modernisteneed af te leggen. Deze eed - ingevoerd in 1910 door paus Pius X (1903-1914) en geldend tot 1967 - was een voorwaarde voor iedere katholiek die een kerkelijke ambt of functie droeg. Zij moesten met de eed afstand nemen van een aantal overtuigingen en theorieën onder naam van het modernisme. Kloosterlingen in het onderwijs moesten deze eed ook afleggen. Voor de Nijmeegse theologieprofessoren was wetenschappelijk onderzoek naar de grondslagen van het geloof een ingewikkelde aangelegenheid. Wie zich niet hield aan de opgelegde grenzen van de anti-modernisteneed, riep mogelijk een beschuldiging van modernisme over zich af; wie zich wel aan deze opgelegde grenzen hield, liep kans het zuiver wetenschappelijke karakter van het onderzoek te schenden.¹⁰² Kortom: het contact tussen het katholicisme en de moderne wetenschap bracht nog vaak onwennigheden met zich mee.

Naast het geven van onderwijs waren de kloosterlingen nauw betrokken in de missie. Een aantal kloosterlingen vertrekt met name rond de jaren 1920 naar overzeese gebieden. Zij brachten het katholieke geloof naar streken die daarmee onbekend waren, met name de Nederlandse koloniën: Indonesië, Suriname en de Antillen. In de loop van de tijd veranderde het karakter van de missie: in eerste instantie was de missie er alleen voor de geloofsoverdracht, maar later lag de nadruk op het bieden van ontwikkelingshulp. In 1960 heeft Nederland van alle landen ter wereld het hoogste aantal missionarissen: ruim negenduizend.

4.3. Vernieuwingsdrift van de jaren 1960

Het is de Rooms-Katholieke Kerk tot aan de jaren 1960 grotendeels gelukt om haar kudde bijeen te houden. Echter, in de jaren 1960 veranderde het katholieke landschap, met alle gevolgen van dien, tevens voor het Nederlands kloosterwezen. Onder paus Johannes XXIII (1958-1963) zette het pausdom zich in voor aanpassing aan de huidige tijd, het zogenaamde *Aggiornamento*. Een doorwerking daarvan was van toepassing voor de kloosters in het decreet *Perfectae Caritas* (1965). Het decreet sprak over vernieuwing en aanpassing van het religieuze leven. Kloosterlingen

¹⁰¹ Monteiro, *Gods Predikers*. 277.

¹⁰² *Ibidem*, 278.

werden aangespoord om hun leven “bij de tijd” te brengen. Deze aansporing bracht grote veranderingen in het kloosterwezen. De kloosterlingen richtten zich namelijk expliciet op een leven volgens het geloof, het stipt onderhouden van voorschriften, geboden en traditie.¹⁰³ De gebedenboeken werden vertaald (van Latijn naar volkstaal) en de meeste habijten werden vervangen door eigentijdse kleding. Geïnspireerd door het *Aggiornamento* en het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) raakte katholiek Nederland in de ban van het vernieuwen, waarin voor velen de hervormingen nooit ver genoeg gingen.¹⁰⁴ De vernieuwingsdrift was groot en vele traditionele waarden en opvattingen werden ter discussie gesteld. Het woord van de paus was niet langer meer heilig en de biecht raakte in onbruik.¹⁰⁵ De Rooms-Katholieke Kerk raakte met Nederland in toenemende mate een hele trouwe en gehoorzame provincie kwijt.

4.4. Neergang van het kloosterwezen vanaf de jaren 1950

De vernieuwingsdrift halverwege de jaren 1960 was niet het startsein voor de stagnatie van het aantal novicen in combinatie met vroegtijdige uittredingen. Al in de jaren 1950 was de teruggang van het aantal kloosterlingen ruim op gang gekomen. Het kloosterleven zou volgens antropoloog Romijn al eind jaren 1940 een steeds minder aantrekkelijke mogelijkheid worden voor vrouwen. De arbeidskansen voor vrouwen werden vergroot en vrouwen konden zich vrijer bewegen. Het vinden naar werk hoefde niet altijd meer via de weg van het klooster.¹⁰⁶ Door een toenemende welvaart, vergrootte de huwelijkskansen voor vrouwen aanzienlijk. In 1909 was 66,52% van de katholieke vrouwen in de leeftijd van 20 tot 29 jaar ongehuwd; in 1947 was dit cijfer gedaald tot 56,75%. Ook huwde men steeds jonger, zodat er minder bedenktijd overbleef om een keuze te maken tussen huwelijk of klooster.¹⁰⁷ De al eerder benoemde ontwikkeling van lekenonderwijzers in het sterk toegenomen confessioneel onderwijs vanaf 1917 bracht vrouwelijke kloosterlingen (en uiteraard ook de leerlingen!) meer in contact met moderne waarden op het gebied van huwelijk en seksualiteit en brachten hun keuze voor een kloosterleven in gevaar. Dit is in de cijfers goed terug te zien: terwijl er in 1950 nog 718 zusteraanmeldingen waren, was dit in 1966 drastisch gedaald tot 119 aanmeldingen.¹⁰⁸ Het aantal aanmeldingen bij mannelijke kloosterlingen daalde van 255 in 1950 tot 116 in 1966. Het uitblijven van aanmeldingen zorgde

¹⁰³ G. van Tillo, 'Behoud en vernieuwing op spiritueel terrein (geestelijk leven)', in: W. Goddijn e.a., *Tot vrijheid geroepen. Katholieken in Nederland 1945-2000* (Baarn 1999) 106.

¹⁰⁴ F.W. Lantink, 'Herbronning in tegenlicht. Pauschap en wereldkerk van Vaticanum II tot Benedictus XVI', in: F.W. Lantink en J. Koch (red.), *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012) 379.

¹⁰⁵ Knippenberg, *De religieuze kaart van Nederland*, 173.

¹⁰⁶ Romijn, *Een revolutie in de kloosterwereld*, 134.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 135.

¹⁰⁸ E. Bosgraaf, *Gebroken wil, verstorven vlees. Over versterving in het Nederlands kloosterleven* (Hilversum 2010) 122.

voor een vergrijzing in het Nederlands kloosterwezen. In 2004 bedroeg het aantal kloosterlingen 10.783, van wie 9.929 ouder dan 65 jaar.¹⁰⁹

Het geven van onderwijs – een van de belangrijkste taken van de kloosterlingen – werd steeds vaker overgenomen door de Nederlandse overheid. De Mammoetwet (1963) is hier een groot voorbeeld van. Hier is de oorspronkelijke omschrijving van ‘secularisatie’ uiterst van toepassing: de overheid zorgde met de Mammoetwet voor het ‘herleiden van de wereldse status’ van in dit geval religieuze taken in het onderwijs.

Vanaf halverwege de jaren 1960 krijgt het kloosterleven niet alleen met drastische verlaging van het aantal nieuwe aanmeldingen te maken, maar tevens met een massale golf van uittrekking. De welvaart en de internationale culturele revolutie die toenamen in de jaren 1960 en 1970 brachten het kloosterleven in verval. De Rooms-Katholieke Kerk kon de nieuwe jeugdcultuur niet integreren omdat wat daarin verworpen werd volledig deel was van wat binnen de Nederlandse samenleving onder godsdienst werd verstaan.¹¹⁰ De seksuele revolutie uit de jaren 1960 ging in tegen alle aspecten van de Rooms-Katholieke Kerk. De provo- en hippiebeweging, de introductie van de anticonceptiepil (1964) en de televisie als massamedium hebben alle een belangrijke bijdrage geleverd aan een massale uittrekking van de kloosters. Tussen 1961 en 1966 traden gemiddeld per jaar 72 zusters en broeders uit. In 1970 was dat aantal al opgelopen tot 269 en 161.¹¹¹ De drie kloostergeloften – armoede, gehoorzaamheid en kuisheid – pasten niet meer in de jaren 1960, met alle gevolgen van dien.

¹⁰⁹ Arendsen, *Klooster Sint Aegten*, 31.

¹¹⁰ Van Rooden, *Religieuze Regimes*, 44.

¹¹¹ Bosgraaf, *Gebroken wil, verstorven vlees*, 122.

Conclusie

‘Two forces at work in modern history, secularisation and resacralisation, produce a graph that is no longer a downward slope, but a wave.’¹¹²

Het bovenstaand citaat van de socioloog Jay Demerath is toepasbaar in het verhaal van de Nederlandse kloosters. De ‘uitzichtloze’ situatie waar de Nederlandse kloosters zich momenteel in bevinden, met een vergrijzing in het ledenaantal en met het uitblijven van novicen, is niet het resultaat van een zogenaamde dalende lijn die al sedert een aantal eeuwen is ingezet. Een denkbeeldige grafiek over de toestand van het Nederlands kloosterwezen zou er meer uitzien als een bergetappe van de Tour de France: beklimmingen en dalingen (zowel steile als minder steile) wisselen elkaar bij tijd en wijle af. Om in de woorden van Demerath te spreken: de historische grafiek van het Nederlands kloosterwezen was geen dalende lijn maar bevat een golfbeweging.

Die golfbeweging is tot stand gekomen door een veelheid aan ontwikkelingen. In dit onderzoek heb ik geprobeerd om het verleden van het Nederlands kloosterwezen te bekijken vanuit de verhouding tussen moderniteit, secularisatie en religie in de negentiende en twintigste eeuw. Mijn conclusie is dat er sprake is van een veelzijdige verstandhouding met de moderniteit. Het leek erop dat de moderniteit met name in de achttiende eeuw het Nederlandse kloosterwezen tot een dieptepunt bracht, maar dat de moderniteit tevens een halve eeuw later de handvatten aanreikte voor het herstel van het Nederlands kloosterwezen. Dit vraagt om een duidelijke uiteenzetting.

Napoleon trof in Nederland slechts enkele kloosters aan. Het confisqueren van honderden kloosters, zoals hij in andere landen had gedaan, was in Nederland niet aan de orde. De confiscaties, plakkaten en geweldplegingen vanaf de Reformatie waren hem voor. Vier katholieke enclaves in het oostelijk deel van Brabant boden nog eeuwenlang bescherming; daar vond Napoleon dus een beperkt aantal kloosters, samen met het kruisherenklooster in Sint-Agatha. Dat beperkt aantal kloosters was voor hem geen reden om ze volledig met rust te laten. Het uitstervingsdecreet dat hij in 1812 schreef voor deze kloosters, kwam voort uit de verlichte afkeer van de *vita contemplativa*. De contemplatieve kloosters waren in de ogen van Napoleon van ‘geen algemeen nut’. Na de napoleontische tijd handhaafde Willem I het uitstervingsdecreet. Bovendien besloot hij in 1827 om de onderwijscongregaties niet wettelijk te erkennen. Als het aan hem lag, zouden de taken van kloosterlingen (in de ziekenzorg en het onderwijs) snel gesecculariseerd

¹¹² J. Cox, ‘Master narratives of long-term religious change’, in: H. McLeod en W. Ustorf, *The Decline of Christendom in Western Europe, 1750-2000* (Cambridge 2003) 203.

worden. Dat niet alleen: Willem I had zelfs het plan om een eenheidskerk te stichten en te onderwerpen aan de staatsmacht. Kerk en godsdienst kwamen volgens hem het best tot hun recht en konden hun nut bewijzen zodra zij in dienst stonden van de staat. Willem I paste goed in de Verlichting: hij bepaalde wat goed en nuttig was voor de staat. Achter zijn tekenbureau schetste hij de ordening van 'zijn' staat; alle potloden die de Rooms-Katholieke Kerk ooit in handen had, werden afgepakt.

Op de dag van de troonsbestijging van Willem II (28 november 1840) kwam er verandering in de wetgeving voor de Nederlandse kloosters. Het uitstervingsdecreet van Willem I en Napoleon werd ongedaan gemaakt: kloosters mochten weer novicen aannemen en in aantal uitbreiden. Tegenstanders noemden Willem II een 'katholiekenvriend'. Na het genomen kloosterbesluit van Willem II nam het aantal kloosters en kloosterlingen sterk toe. Zelfs een katholiek, Van Hugenpoth tot den Berenclauw, maakte zich zorgen om het snelle proces van "verkloostering". Hoewel hij geen potten kon breken met zijn eenmansbetoog, gaf zijn kloostertelling wel een weergave van de sterke toename: van 15 kloosters en 400 kloosterlingen in 1813 naar 191 kloosters en 3702 kloosterlingen in 1863.

Het kloosterbesluit van Willem II wordt vrijwel in elke secundaire literatuur over het Nederlands kloosterwezen sterk benadrukt. Dit is van de ene kant begrijpelijk: de cijfers liegen er niet om en laten vanaf 1840 zien dat het kloosterwezen bezig was aan een opmars. Ik heb in dit onderzoek proberen aan te tonen dat er meer ontwikkelingen waren die de kloosterbloei kunnen verklaren. In mijn ogen zijn die ontwikkelingen meer bepalend geweest in het sterk toenemen van het aantal kloosters en kloosterlingen dan alleen het kloosterbesluit van Willem II.

De eerste ontwikkeling was de grondwetsherziening van 1848. Binnen een kort tijdsbestek (voor Willem II zelfs naar eigen zeggen binnen één nacht) werd de Nederlandse grondwet modern en liberaal. Voor de katholieken was deze herziening een geschenk uit de hemel. In de herziene grondwet werden vrijheden van vereniging en godsdienst vastgelegd. Kort gezegd: katholieken kregen het recht om voortaan in alle vrijheid zelf hun interne organisatie te regelen. Zo gezegd, zo gedaan: het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie zorgde weer voor bestuurlijke orde. Voor de kloosters had dit een groot effect. Bisschoppen namen initiatieven in het oprichten van congregaties. Onder hun rechtsmacht verstevigden de kloosters de structuur van het kerkelijk leven. Parochies en kloosters waren nauw met elkaar verbonden. Doordat de kloosterlingen allerlei taken verrichtten in de zorg en in het onderwijs kwam iedere katholiek onherroepelijk in contact met paters, broeders en zusters. Na het kloosterbesluit in 1840 mochten kloosterlingen formeel hun activiteiten verrichten maar de moderne, liberale grondwet van 1848 gaf het

Nederlands kloosterwezen de kans om uit te groeien. Die kans heeft ze niet laten liggen. De Franse priester De Lamennais pleitte enkele decennia eerder voor het verenigen van het katholicisme en het liberalisme, ten goede van het katholicisme: hij had gelijk.

De Lamennais kreeg echter niet het gelijk van de Rooms-Katholieke Kerk. In de ogen van de negentiende-eeuwse pausen was elke verzoening met de moderniteit een regelrechte dwaling. De *Syllabus Errorum* bevatte tachtig van zulke dwalingen. Het pausdom vormt de tweede ontwikkeling die het Nederlands kloosterwezen kon laten opbloeien. De Verlichting en met name de Franse Revolutie brachten het politiek gezag van de paus onderuit. Niet heel bijzonder, als we zouden kijken naar de gehele historie van het pausdom. Desalniettemin bracht deze onmacht een positief gevolg met zich mee. Juist het 'martelaarschap' van de pausen legde de basis voor een stormachtige groei in religieuze en morele betekenis voor de Europese katholieken, voor de Nederlandse katholieken niet in de laatste plaats. In de periode waarin de ondergang van de Kerkelijke Staat zich definitief voltrok (1860-1870), kwam in Nederland een 'pausidolatrie' op gang. Via collectes, 'zouaven' en een petitie betuigden de Nederlandse katholieken hun steun. De paus was een opperherder voor zijn kudde en zou gedurende de negentiende eeuw de katholieke gehechtheid meer bevorderen. De Rooms-Katholieke Kerk werd een volkskerk die de pelgrimstochten en andere vormen van volksdevotie (zoals de rozenkrans) bevorderde. In dat klimaat, van saamhorigheid en groepsbewustzijn, konden de Nederlandse kloosters optimaal functioneren. Kloosterlingen waren aanwezig in de maatschappij en in de meeste katholieke gezinnen koos één of meerdere kinderen voor het klooster. Veel vrouwen kozen voor het klooster om zich te ontwikkelen in het onderwijs en de verpleging, waarvoor ze buiten de religieuze wereld vaak geen kansen kregen. Dit waren de ideale omstandigheden voor het Nederlands kloosterwezen.

De Rooms-Katholieke Kerk droeg bij aan de katholieke opbloei in Nederland. De middelen die hiervoor gebruikt werden, vertegenwoordigden op de een of andere manier de moderniteit. Zo is er grootschalig gebruik gemaakt van moderne (communicatie)middelen om de katholieke achterban te bereiken. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie zorgde voor bureaucratisering en centralisering. Mobilisatie van de achterban vond plaats door middel van het bevorderen van de volksdevoties, het ontstaan van politieke kiesverenigingen en door moderne *invented traditions*. Het pausdom veroordeelde elke verzoening met de moderniteit, omdat dit een dreiging was voor 'de traditie', maar kon vele elementen uit de moderniteit gebruiken om uit het diepe dal te kruipen waar ze aan het begin van de negentiende eeuw in verkeerde. Het is

onjuist om over moderniteit te praten dor haar per definitie tegenover godsdienst te stellen. De tweede helft van de negentiende eeuw maakt deze tegenstelling onbruikbaar.

De ontwikkelingen uit de tweede helft van de twintigste eeuw maken een verschil ten opzichte van een eeuw eerder. Onder andere de welvaart, de carrièrekansen en de seksuele revolutie zetten de drie kloostergeloften van armoede, gehoorzaamheid en kuisheid onder druk. Met name de veranderingen in de maatschappij ten opzichte van de vrouw zorgden voor zowel uittredingen als stagnatie in het aantal novicen. Zij vormden een grote meerderheid in het aantal kloosterlingen.

Wellicht breekt er voor het Nederlands kloosterwezen weer een nieuwe periode aan die de golf in de grafiek kan voortzetten. Onlangs (op 12 juni 2015) verschenen er plotseling krantenkoppen waarin geschreven stond dat het kloosterleven weer jonge mannen lokt.¹¹³ Er zijn genoeg Nederlanders die zich verdiepen in de elementen van het kloosterleven – stilte, meditatie, soberheid, zorg voor elkaar – maar zullen in deze tijden waarschijnlijk niet het besluit nemen om daar vanuit christelijke opvattingen volledig naar te leven. Het zijn onzekere tijden voor het voortbestaan van een eeuwenoude kloostertraditie. Wellicht is er Eén die kan weten hoe dit verder loopt...

¹¹³ Auteur onbekend, 'Het kloosterleven lokt meer jonge mannen', *Brabants Dagblad*, 12 juni 2015. Zie het volledige krantenbericht op: <http://www.bd.nl/regio/brabant/het-kloosterleven-lokt-meer-jonge-mannen-1.4994793> (geraadpleegd op 14 juni 2015).

Bibliografie

- Bos, Emo, *Soevereiniteit en religie. Godsdienstvrijheid onder de eerste Oranjevorsten* (Hilversum 2009).
- Bosgraaf, Emke, *Gebroken wil, verstorven vlees. Over versterving in het Nederlands kloosterleven*. (Hilversum 2010).
- Brown, Callum G., *The Death of Christian Britain* (Routledge 2010).
- Cloots, André, 'Het Christendom en de onttovering van de wereld. De religieuze wortels van het moderne denken bij Marcel Gauchet', in: S. Latré en G. Vanheeswijck (red.), *Radicale secularisatie? Tien hedendaagse filosofen over religie en moderniteit* (Kalmthout 2013).
- Collins, Roger, *Keepers of the Keys of Heaven. A history of the papacy* (New York 2009).
- Coninck, Pieter de, *Een les uit Pruisen. Nederland en de Kulturkampf 1870-1880* (Hilversum 2005).
- Duffy, Eamon, *Saints & Sinners. A history of the popes* (New Haven 1997).
- Eijnatten, Joris van, en Fred van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis* (Hilversum 2005).
- Dolné, E.M. 'Contemplatie Orden en Congregaties', in: D. Nicolaisen, *Een veelkleurig habijt. Kloosters in Nijmegen in de 19e en 20e eeuw* (Den Haag 1989).
- Eijnatten, Joris van, e.a., 'Shaping the Discourse on Modernity', *International Journal for History, Culture and Modernity* 1 (2013) 3-20.
- Gelder, E. van, *Vrijheid en onvrijheid in de Republiek. Geschiedenis der vrijheid van drukpers en godsdienst van 1572 tot 1798* (Haarlem 1947).
- Heijnst, Annelies van, *Ex Caritate: kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19^e en 20^e eeuw* (Hilversum 2010).
- Hof, J. van 't, 'Kloosters in Nederland', in: *Vitruvius. Onafhankelijk vaktijdschrift voor archeologie, cultuurlandschap en monumentenzorg* 3 (2008) 18-25.
- Hugenpoth tot den Berenclauw, J.P. Baron van, *De kloosters in Nederland* (Utrecht 1863).
- Jansen, T.A.J., *De pater op de pastorie: het aandeel van de regulieren in de parochiële zielzorg van Nederland, 1853-1996* (Nijmegen 1976).
- Janssen, A.E.M., 'Toewijding, vakkundigheid en bezieling. De beoefening van de geschiedenis van het Nederlands katholicisme in vogelvlucht', in: M. Monteiro e.a., *De dynamiek van religie en cultuur. Geschiedenis van het Nederlands katholicisme* (Kampen 1993).
- Knippenberg, Hans, *De Religieuze Kaart van Nederland. Omvang en geografische spreiding van de godsdienstige gezindten vanaf de Reformatie tot heden* (Assen 1992).
- Koch, J., *Koning Willem I. 1772-1843* (Amsterdam 2013).
- Koch, J., 'Een pauselijk katholicisme. Het ultramontanisme in de negentiende eeuw', in: F.W. Lantink en J. Koch (red.), *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012).
- Lankhorst, Otto, 'Kloosterleven in Nederland door de eeuwen heen', in: M. Arendsen e.a., *Klooster Sint Aegten. Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven* (Boxtel 2006).

- Lantink, F.W., en Koch, J., 'Inleiding', in: *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012).
- Lantink, F.W., 'Gallicanisme en Germania sacra. 'Nationale kerken' versus Rome', in: F.W. Lantink en J. Koch (red.), *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012).
- Lantink, F.W., 'Herbronning in tegenlicht. Pauschap en wereldkerk van Vaticanum II tot Benedictus XVI', in: F.W. Lantink en J. Koch (red.), *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012).
- Luykx, P., '*Daar is nog poëzie, nog kleur, nog warmte*'. *Katholieke bekeerlingen en moderniteit in Nederland, 1880-1960* (Hilversum 2007).
- Maeyer, J. de, *Religious Institutes in Western Europe in the 19th and the 20th centuries* (Leuven 2004).
- Meulen, D. van der, *Koning Willem III. 1817-1890* (Amsterdam 2013).
- Molhuysen, P.C. en Blok, P.J. (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek. Deel 8* (Leiden 1930).
- Monteiro, M., *Gods Predikers. Dominicanen in Nederland (1795-2000)* (Hilversum 2008).
- Nicolaisen, Dorte, *Een veelkleurig habijt. Kloosters in Nijmegen in de 19^e en 20^e eeuw* (Den Haag 1989).
- Nissen, P., 'Nieuwe wereldbeelden, nieuwe gezagsverhoudingen. De pausen en hun moeizame verhouding met wetenschap en verlichting', in: F.W. Lantink en J. Koch (red.), *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012).
- Nissen, P. 'Samenhang in de samenleving. Een katholieke droom?', *Thijmgenootschap. Vereniging voor wetenschap en levensbeschouwing 90* (2002) 17-45.
- Pijfers, H. en Roes, J., *Memoriale. Katholiek leven in Nederland in de twintigste eeuw* (Zwolle 1996).
- Raedts, P., 'Romantische visies op het middeleeuwse pauschap', in: L.W. Lantink en J. Koch (red.), *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012).
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), 'Een toekomst voor kloosters. Handreiking voor het herbestemmen van kloostercomplexen' (Amersfoort 2013).
- Romijn, P., *Een revolutie in de kloosterwereld. De wordingsgeschiedenis van de negentiende-eeuwse zustercongregatie vanuit een antropologisch perspectief. Haar opkomst en ontwikkeling in Limburg* (Amsterdam 1989).
- Rooden, Peter van, *Religieuze regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland, 1570-1990* (Amsterdam 1996).
- Rooy, Piet de, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2002).
- Sande, A. van de, 'Decadente monniken en nonnen. Aard en functie van een antipapistisch motief (ca. 1500-1853), in: M. Monteiro e.a., *De dynamiek van religie en cultuur. Geschiedenis van het Nederlands katholicisme* (Kampen 1993).
- Sheehan, J., 'Culture', in: T.C.W. Blanning, *The Nineteenth Century* (Oxford 2000).
- Tillo, G. van, 'Behoud en vernieuwing op spiritueel terrein (geestelijk leven)', in: W. Goddijn e.a., *Tot vrijheid geroepen. Katholieken in Nederland 1945-2000* (Baarn 1999).
- Valk, H. de, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme 1815-1940* (Nijmegen 1998).

- Valk, H. de, 'De cultus van de paus in de negentiende en twintigste eeuw. Van Pius IX tot Pius XII', in: L.W. Lantink en J. Koch (red.), *De paus en de wereld. Geschiedenis van een instituut* (Amsterdam 2012).
- Zanten, J. van, *Koning Willem II. 1792-1849* (Amsterdam 2013).
- Zeijden, A. van der, 'Heiligen, nationale identiteit en herinneringscultuur', *Trajecta. Religie, cultuur en samenleving in de Nederlanden 17* (2008) 50-78.

Nationaal Archief Den Haag

- Nationaal Archief Den Haag (NA), Algemene Staatssecretarie, nummer toegang 2.02.01, inventarisnummer 40, Een Nominatieve Staat der Kloosters, ondertekend door de Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken Willem Frederik Röell (19 juli 1814).
- Nationaal Archief Den Haag (NA), Algemene Staatssecretarie, nummer toegang 2.02.01, inventarisnummer 40, Brief van de Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken Willem Frederik Röell aan de koning (29 augustus 1814).
- Nationaal Archief Den Haag (NA), Algemene Staatssecretarie, nummer toegang 2.02.01, inventarisnummer 40, Koninklijk Besluit 2 september 1814 (correspondentienummer 50).
- Nationaal Archief Den Haag (NA), Algemene Staatssecretarie, nummer toegang 2.02.01, inventarisnummer 4648, Koninklijk Besluit 28 november 1840 (correspondentienummer 16).
- Nationaal Archief Den Haag (NA), Algemene Staatssecretarie, nummer toegang 2.02.01, inventarisnummer 4648, Brief van de Directeur Generaal voor de Zaken van de Roomsche Katholieke Eeredienst De Pélichy ('s Gravenhage, 24 november 1840).

Internetbronnen:

- Fraters van Onze Lieve Vrouwe van het Heilige Hart, 'Over ons. Wie zijn wij', <http://fratersvanutrecht.nl/over-ons/wie-zijn-wij/> (25-05-2015 geraadpleegd).
- Graaf, de P. 'Hoe de stilte van het kloosterleven bewaard blijft' (versie 11 oktober 2006), <http://www.volks-krant.nl/recensies/hoe-de-stilte-van-het-kloosterleven-bewaard-blijft~a791912/> (geraadpleegd op 18 mei 2015).
- Janssen, H., 'Gemeente Eindhoven verkoopt Mariënhage-klooster voor één euro aan DELA', (18 november 2014) <http://www.omroepbrabant.nl/?news/220124442/Gemeente+Eindhoven+verkoopt+Marienhage-klooster+voor+een+euro+aan+DELA.aspx> (03-05-2015 geraadpleegd).
- Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, 'Over het Erfgoedcentrum', <http://www.erfgoedklooster.nl/Erfgoedcentrum.html> (03-05-2015 geraadpleegd).
- Limpt, C. van, 'Zusters accepteren hun tijdelijkheid', *dagblad Trouw*, 8 januari 2008, 6. Zie het volledig artikel op: <http://www.trouw.nl/tr/nl/4512/Cultuur/article/detail/1636264/2008/01/08/Zusters-accepteren-hun-tijdelijkheid.dhtml> (geraadpleegd op 26-05-2015).
- Auteur onbekend, 'Het kloosterleven lokt meer jonge mannen', *Brabants Dagblad*, 12 juni 2015. Zie het volledige krantenbericht op: <http://www.bd.nl/regio/brabant/het-kloosterleven-lokt-meer-jonge-mannen-1.4994793> (geraadpleegd op 14 juni 2015).

Klokken vertolken een verhaal
Er lagen duizenden gedachten in mijn hoofd
in de tijd die ik in het klooster zat.
Geruchten die de hemel kende
toen ik buiten de kloostermuren kwam.
De sfeer loeit onveilig en kil
men kent elkaar niet meer
woorden moesten stuk voor stuk
heel secuur in het zwijgen worden geplaatst.
Een windvlaag besproeit onze zakelijke en functionele samenleving met zand
Steeds meer stof uit de grond dwarrelt en het lawaai van de eenzaamheid verspreidt zich

Buiten de kloostermuren
liep ik snel in de richting van het klokkengeluid
spoedig zal ik terugkeren naar het huis waaruit ik ben weggegaan
Bloed vloeit nu uit mijn oog,
uit mijn mond,
uit mijn oor en uit mijn hart.

Buiten de kloostermuren
Leef je, leef ik, leven wij
verborgen in de akker van ons eindig bestaan
misschien raken we ooit het geheim van de goddelijkheid aan.

Klokken vertolken een verhaal
Stiller dan stil
Luider dan luid
In en uit, in en uit
dan is er enkel zijn
zijn
en zijn in mij

Maribel (2015)